

ÇEŞİTLİ İNSAN TOPLULUKLARINDA AİLE TİPLERİ

Aygen ERDENTUĞ (*)

Diğer insan topluluklarındaki aile kurumunu incelediğimizde, evlilik ve aileye ilişkin göreneklerin bizim toplumumuzdan bir hayli farklı olabildiğini görmekteyiz. Ayrıca kültürler arası karşılaştırmalı incelemeler, bir toplumun üyelerinin kendi toplumlarında var olan evlilik ve aile biçimini, bunların mümkün olabilecek en iyi şekli olarak gördüklerini de ortaya koymaktadır.¹ Bu düşüncede, bütün insan topluluklarına özgü olan "kültür bencilliği" (*ethnocentrism*)² nin önemli bir rolü vardır. Bu bakımdan, bizimkinden farklı evlilik ve aile biçimlerine, ancak bunların görüldüğü topluluklardaki normların, değerlerin ve toplumun diğer yönlerinin de dikkate alınması halinde bir anlam verebiliriz. Böylece, bu gibi farklı göreneklerin ilgili toplulukların üyeleri için ne anlam taşıdığını anlayabilmek imkanı da doğacaktır. Dahası, bu tür bir inceleme, kendi toplumumuzun evlilik ve aileye ilişkin göreneklerini daha iyi anlamamızı da sağlayacaktır. Bu görenekler, muhtemelen, bizim için yeni anlamlar kazanacaktır.

Ailenin sosyal örgütlenmenin temel birimlerinden biri, hatta "toplumun temel taşı"³ olduğu bir gerçektir. Bununla beraber, "aile" nin bütün insan toplulukları için geçerli bir tanımını yapmak pek mümkün olamamaktadır.⁴ Bunda, çeşitli sosyal bilim dallarının aile kuru-

(*) A.Ü.D.T.C.F. Antropoloji Bölümü öğretim üyesi (Yardı. Doç.)

1 Ivan F. Nye ve Felix M. Berardo, *The Family: Its Structure and Interaction* (New York: The MacMillan Comp., 1973), s. 27 den W.F. Kenkel, *The Family in Perspective* (New York: Appleton-Century-Crofts, 1966), ss. 6-9.

2 Prof.Dr. Nermin Erdentuğ'un yabancı kaynaklardaki "ethnocentrism" terimine bulduğu Türkçe karşılık olan "kültür bencilliği" tarafımızdan da uygun bulunmaktadır. Bu terim ile, bir grubun kendi kültürünün görenek ve geleneklerine göre başka grupların göreneklerini değerlendirmeye eğilimi ifade edilmektedir; bu değerlendirme, genellikle değerlendirmeyi yapan grubun kendi görenek ve geleneklerini dışarı üsten görme şeklindedir.

3 John Edwards (ed.), *The Family and Change* (New York: Alfred A. Knopf, 1969), s. 3.

4 Claude Lévi-Strauss, "The Family", *Family in Transition*, eds. A.S. Skolnick ve J.H. Skolnick (Boston: Little, Brown and Co., 1971), s. 51.

muna değişik açılardan bakmalarının bir rolü olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan, sokaktaki adamın "aile"den ne anladığı ile bilim adamlarının bu kurumu ele alışları arasındaki fark da konuyu daha karmaşık hale getirmektedir. Sözgelisi, ülkemizde, çoğu kır kökenli erkekler, karılarından söz ederken çoğunlukla "ailem" demektedirler; Bu ifade bazen erkeğin eşi yanı sıra onun çocuklarını da kapsayabilmektedir. Ayrıca, hem toplumumuzda hem de batı toplumlarında kişinin ana-babasından (ebeveyninden) söz ederken de "ailem" sözcüğünü kullanması sık rastlanılan bir durumdur.⁵

Toplum yapısına göre ailenin kapsamının değişkenliği de bu kavramın genel kabul gören bir tanımı üzerinde anlaşmayı zorlaştırmaktadır. Kaldı ki, aynı toplumda "aile" olarak kabul edilen sosyal grup, hem zaman boyutunda hem de belirli bir zaman kesitinde yöreye ve o toplumun tabakalaşma sistemine göre farklılıklar gösterebilmektedir.⁶ Bu bakımdan, tartışmaya açık pek çok aile tanımı ile karşılaşabilmekteyiz. Örneğin, 1940 lı yıllarda Amerikalı sosyolog Kingsley Davis "aile"yi, oldukça basit bir biçimde şöyle tanımlıyordu: "aralarında kan bağı sebebiyle birbirlerine akraba olan bir grup insan."⁷ Belki batı toplumları için geçerli olabilecek bu tanımın, çoğu ilkel topluluklara uygun düştüğünü iddia etmek güçtür. Şöyle ki, çağdaş batı toplumlarında "baba" (*pater*) ile "kadını hamile bırakan kişi" (*genitor*) nin aynı erkek olduğu kabul edilmektedir. Bu olgu, geleneksel kültür özellikleri gösteren tarımcı ve hayvancı toplumlar yanı sıra bazı ilkel toplumlar için de geçerlidir. Oysa çoğu ilkel topluluklarda durum böyle değildir; "aile"nin kuruluşu, üreme sürecini gerçekleştiren çiftin birliğine dayanmamaktadır.⁸ Bu gibi topluluklarda bireyin biyolojik babasıyla (*genetic father*), onun toplumca kabul edilen "baba"sının aynı kişi olması gerekmemektedir. Böylece, bu topluluklarda akrabalık ilişkilerinin biyolojik ve fizyolojik bir temeli yoktur. Bu tür ilkel topluluklarda "aile" ve akrabalık bağları, bir erkeğin doğan çocuğun "baba"sı olduğunu, o topluluğa özgü geleneklere göre üstlenmesiyle

5 "aile" sözcüğünün Türkçe'deki anlamları için bkz. Bakkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür: Antropoloji'ye Giriş* (Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları: G-1, 1972), s. 278.

6 Serim Timur, *Türkiye'de Aile Yapısı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay. No. D-5, 1972), s. 3.

7 G. Duncan Mitchell (ed.), *A Dictionary of Sociology* (London: Routledge and Kegan Paul, 1970), s. 76'dan Kingsley Davis, *Hansan Society* (New York: The MacMillan Co., 1949).

8 C.C. Harris, *The Family* (London: George Allen and Unwin Ltd., 1972), ss. 22-23.

oluşmakta ve gelişmektedir. Örneğin, Melanezya takımadaaları yerlilerinde bir erkeğe babalık hakkını veren geleniğin, sözü edilen adalar arasında bile farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Adanın birinde, doğuma yardımcı olan ebeye para veren erkek, doğan çocuğun "baba"sı, o çocuğu doğuran kadın da onun "ana"sı kabul edilmektedir. Aynı takımadaların bir diğesinde ise, kadının yaşadığı kulübenin kapısı önüne o yöreye özgü bir palmye ağacının yaprağını diken erkek, doğan çocuğun "baba"sı sayılmaktadır.⁹ *Toda*'larda da babalık, "ok ve yay töreni" ile belirlenmekteydi.¹⁰

Kısacası, dünyadaki insan toplulukları arasında, erkeğin üreme sürecindeki fizyolojik rolünün bilinmediği¹¹, ya da, bilinse bile önemsenmediği topluluklar vardır. Bu sebeple, bu tür toplulukların kültür kalıpları sisteminde, bizde olduğu üzere, baba ve çocukları arası bir biyolojik ilişkinin olması gereğini yansıtan kültür değerleri yoktur. Bu durumun, çoğu ilkelerde oldukça yaygın olan "evlat edinme" (*adoption*) kurumunun varlığına da bir açıklık getirdiği ileri sürülmektedir.¹²

Antropologlar, ilkelerdeki bu evlat edinme kurumunun da yaygınlığını dikkate alarak ailenin tanımını genişletmişlerdir. Sözgelisi, Malinowski aileyi, "evlilik, kan ve evlatlık edinme yoluyla birbirine bağlanmış ve birbiri ile ailevi rollerine göre ilişki kurmuş olan, iki ya da daha fazla sayıdaki bireyin oluşturduğu bir grup"¹³ olarak açıklar. Ayrıca, "aile" tanımına giren bu bireylerin aynı çatı altında yaşamaları gerekli değildir.¹⁴ Oysa G. P. Murdock, bir sosyal grubun "aile" olabilmesi için ortak bir yerleşim birimini şart koşmuştur. Dahası, bu birimde oturan bireyler arasında ekonomik işbirliği yanı sıra, üreme-çoğalma ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluğu vardır. Bu açıdan Murdock'a göre aile, birlikte oturan iki cinsten yetişkinlerden en azından ikisinin toplumca kabul gören cinsel ilişkiler içinde olduğu, ve bu "evli" çiftin kendilerinin, ya da evlat edinilmiş bir veya birkaç çocuğun bulunduğu bir sosyal birimdir.¹⁵

9 G.D. Mitchell, *a.g.e.*, s. 77.

10 Ralph Piddington, *An Introduction to Social Anthropology*, Vol. I, (London: Oliver and Boyd, 1950), s. 113.

11 C. Lévi-Strauss, *a.g.m.*, s. 53.

12 R. Piddington, *a.g.e.*, s. 111.

13 Altan Eserpek, *Sosyal Kontrol, Saygı ve Sosyal Değişme* (Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yay. No. 76, 1970), s. 65'den B. Malinowski, *The Family Among the Australian Aborigines*, New York, 1918.

14 A. Eserpek, *a.g.e.*, s. 65.

15 George P. Murdock, *Social Structure* (New York: The MacMillan Company, 1949), s. 1.

I. AİLE SINIFLANDIRMALARI

Aile kavramına ilişkin yukarıda belirtilen belirsizliğe çeşitli biçimlerde bir çözüm getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Sosyolog Talcott Parsons, batı toplumlarındaki günlük konuşma dilinde, "aile" (*family*) sözcüğü ile evlilik birliğine, "akraba" (*relatives*) ile de herhangi bir şekilde bu evlilik birimine akraba olanlara atıf yapıldığını belirtmiştir.¹⁶ Öte yandan, antropolog Ralph Linton, batı toplumlarında "aile" teriminin, bileşim ve fonksiyon bakımından temelde birbirinden farklı iki ayrı sosyal birimi ifade etmek üzere kullanıldığını ileri sürmüştür. Şöyle ki, bu sözcük, hem eşler ve onların çocuklarından oluşan, birbiri ile sıkı bir ilişki ve bağımlılık içinde bulunan bir sosyal örgütlenmeyi, hem de bu sosyal birim kadar sıkı bir örgütlenme göstermeyen kan akrabalarını belirtmek üzere kullanılmaktadır. Dolayısıyla Linton, sadece karı-koca ve onların çocuklarından oluşan sosyal grubu "evlilik ailesi" (*conjugal family*), diğerini de "kandaş aile" (*consanguine family*)¹⁷ diye adlandırmayı teklif etmiştir.¹⁸

Bu arada bir başka antropolog, Llyod Warner da evlilik ailesi konusuna yeni bir boyut kazandırmıştır.¹⁹ Bu şahsa göre *kişi* (*ego*), çok yakın akrabalar arası cinsel ilişki yaşağı sonucu *iki* evlilik ailesinin üyesidir. Yayımından itibaren geniş kabul gören bu yaklaşıma

16 Talcott Parsons, "The Social Structure of the Family", *The Family: Its Function and Destiny*, ed. Ruth N. Anshen (New York: Harper and Brothers Pub., 1949), s. 175.

17 Linton'un *consanguine family* teriminin içeriği, aynı terimi 19. yy.da kullanan H.L. Morgan'inkinden çok farklıdır. Morgan, *Enki Toplam...* adlı eserinde, insanlığın geçmişini vahşet, barbarlık ve uygarlık üzere üç aşamada inceleyen, ailenin de "bütün kurallardan yoksun cinsel ilişkiler"den tek eş evliliğe doğru tek bir çizgide bir evrim geçirmiş olduğunu iddia etmişti. Bu eserin yayımından itibaren gerçekleştirilen kültür ve toplum incelemeleri, Morgan'ın bu görüşünün daha sonraları ilmi açıdan geçerliliğini yitirmesine yol açmıştır. Ama eserin içeriği tarihl materyalistlerin tezine uygun düştüğü için, bu esere sosyalist literatürde sık sık değinilmektedir. Morgan bu eserde "kandaş aile" (*consanguine family*) yi, ailenin evriminin ilk aşamasında görülen, kuşaklara göre grup evliliklerinin olduğu bir aile tipi şeklinde ifade etmektedir. Çoğu antropologların bu esere ilgili olarak yaptıkları eleştirilerden biri de bu terimin bu şekilde kullanılmış olmasıdır. Morgan'ın söz ettiği dönemde var olmuş olması gereken insan topluluğu ve örgütlenmesi için, bu terim yerine, "ilk insanlar sürüsü" (*primal horde*) ifadesinin kullanımı bugün daha geniş kabul görmektedir.

18 Ralph Linton, "The Natural History of the Family", *The Family: Its Function and Destiny*, ed. Ruth N. Anshen, s. 21.

19 Gerald R. Leslie, *The Family in Social Context* (New York: Oxford University Press, 1967), s. 14'den W. Lloyd Warner, "A Methodology for the Study of the Development of Family Attitudes", *Social Sciences Research Council Bulletin*, no. 18, 1933.

göre bunlardan biri, *kişi*'nin içine doğduğu "ana-baba ailesi" (*family of orientation*), diğeri de, *kişi*'nin evlenerek kendisinin kurduğu "evlilikle kurulan aile" (*family of procreation*) dir.²⁰ Bu durumda Linton'un "kandaş aile"si, bu iki evlilik ailesine kan bağıyla mensup olan kişileri kapsamaktadır.

"Evlilik ailesi" ve "kandaş aile" ayrımının literatürde başka adlar altında ifade edildiği de görülmektedir. Örneğin, evlilik ailesi ile eş anlamlı olarak, "çekirdek aile" (*nuclear family*) ya da "bağımsız aile" (*individual family*)²¹ kullanılmaktadır. Aynı şekilde, kandaş aile yerine çoğunlukla "geniş aile" (*extended family*) teriminin daha yaygın bir kullanımı vardır.

Ama bütün bu sınıflamalarda, daha çok sanayileşmiş batı toplumları ile tarıma dayalı geleneksel toplumların sosyal yapılarının esas alındığı anlaşılmaktadır. Bunların ilkel toplumlarda görülebilen aile örgütlenmelerini açıklayıcı bir özellikleri yoktur. Bu tür toplulukları da kapsayan bir aile tipolojisini ise ancak antropolog Murdock verebilmiştir. Murdock'un 1940 lı yıllarda gerçekleştirdiği ve 250 insan topluluğunu²² içine alan çalışmasına dayanarak yaptığı analize göre, "çekirdek aile", "geniş aile" dışında bir de "poligam aile" (*polygamous family*)²³ söz konusudur. Şöyle ki, Murdock'un bulgularına göre çekirdek aileler, bir molekülün atomları gibi bir araya gelerek *ailenin*

20 "Family of orientation"ın tam çevirisi "yönlendirici aile", "family of procreation"ınki de "üremenin sağlandığı aile" olmasına rağmen, Serim Timur'un *Türkiye'de Aile Yaşamı* eserinde öne sürdüğü ve ülkemizdeki sosyal bilimciler arasında daha yaygın olan bu Türkçe karşılıkların kullanılması uygun bulunmuştur.

21 R. Piddington, *a.g.e.*, s. 110; Piddington, *individual family*'i *extended family*'e karşıt bir biçimde, bunun tek başına ve bağımsız bir sosyal birim olduğunu vurgulamak üzere kullanmıştır.

22 Örneklem alma esaslarına dikkat edilmekle beraber, Güney Amerika ve Avrasya (Avrupa-Asya) yörelerini yeterince temsil edecek sayıda örneklem alınabilecek kültür incelemelerinin bulunmaması, bu iki yörede o zamana kadar yapılmış olan bütün çalışmaların dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Bir başka deyişle, beş kitadan ortalama elli toplum seçerek istenilen 250 sayısına ulaşmak mümkün olamamıştır. Dolayısıyla, incelemeye alınan toplulukların 70'i Kuzey Amerika kıtası yerli topluluklarında, 65'i Afrika'da, 60'ı Okyanusya'da, 34'ü Avrasya'da, 21'i de Güney Amerika'da yapılan araştırmalardan (*Cross-Cultural Survey* raporlarına göre) seçilmiştir (bkz. G.P. Murdock, *a.g.e.*, "Preface").

23 Bu aile tipine daha sonra değinileceği için burada bir açıklamaya gidilmemiştir. Ama konunun kavranması açısından bu terimin ne anlama geldiğini belirtmekte fayda vardır. Poligami (*polygamy*), "çok eş evlilik" demektir. Murdock, "poligam aile" ile ortaklaşa paylaşılan bir "eş" (ki birkaç topluluk dışında bu çoğunlukla erkektir) etrafında oluşan çekirdek aileler topluluğunu kastetmektedir.

*bileşik tiplerini (composite forms of the family)*²⁴ meydana getirmektedirler. Ailenin bileşik tipleri de, biri "geniş aile", diğeri de "poligam aile" olmak üzere iki grupta incelenebilmektedir. Murdock'un geniş ailesi, kendisinin de belirttiği üzere²⁵, Linton'un kandaş ailesine eşittir. Ama Murdock'a göre, kendi sınıflamasından ancak "bağımsız" çekirdek aile ile yine "bağımsız" (*independent*) poligam aile, Linton'un "evlilik ailesi" tanımı kapsamına girmektedir. Murdock'un yukarıda verilen üçlü tipolojisi, aile yapısının ve aile fonksiyonlarının esas alındığı aile sınıflandırmalarında hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

Yapılan incelemeler, "aile" olarak tanımlanabilecek sosyal grupların hacim ve fonksiyonlarındaki farklılıkların, toplumun yapısında var olan bazı faktörlerden kaynaklandığını göstermektedir. Bunların başında evlilik ve yerleşme kuralları, soyun izlenmesine ilişkin kurallar gibi faktörler gelir. Bir toplumdaki aile örgütlenmesiyle bu gibi faktörler arasında sıkı bir ilişki vardır; bunlar birbirinden etkilenirler. Bu bakımdan, aile örgütlenmesini etkileyebilen faktörlere göre pek çok aile tipinin ortaya çıkması mümkündür.²⁶

M. F. Nimkoff, kullanılan ölçütlere göre farklılık gösteren aile sınıflandırmalarının iki kategoride toplanabileceğini belirtmektedir. Bunlar, a) dıştan, ailenin konumuna göre yapılan sınıflandırmalar (*extrinsic classification*) ile b) öze, ya da ailenin yapısına göre yapılan sınıflandırmalar (*intrinsic classification*)dır.

Dıştan yapılan sınıflandırmalarda aile gruplarına, buldukları fizikî ya da sosyal konuma göre bir ad verilmektedir. Örneğin, "kent" ailesi - "köy" ailesi biçimindeki ayrımlar veya ailelerin "üst sınıf", "orta sınıf" ya da "dar gelirli" aileler olarak belirlenmeleri bu tür sınıflandırmaya girmektedir. Burada, ailenin kendisi ya da üyelerinin

24 Kanımınca, Türkiye'de *bileşik sözcüğünün* kullanımında bir yanlışlık söz konusu değildir. Şöyle ki: İngilizce'deki *composite*'in karşılığı gereken "bileşik" (ya da "mürekkep"; iki veya daha çok şeyin karışmasından meydana gelen), yine aynı dildeki *joint* sözcüğü yerine kullanılmaktadır. Oysa *joint*'in karşılığı, "müttehit" ya da "birleşmiş, birlik olan" anlamına gelen *birleşik* olmalıdır, çünkü, daha sonra değinileceği üzere "joint family" ile ortaklaşa bir hayat, malların ortaklaşa bir birlik halinde kullanımı ifade etmek istenilmektedir. Bu açıdan *composite forms of the family* karşılığı "ailenin bileşik tipleri", *joint family* karşılığı olarak da "birleşik aile"nin kullanımı daha uygun düşmektedir.

25 G.P. Murdock, *o.g.e.*, ss. 39-40.

26 M.F. Nimkoff, ed. *Comparative Family Systems* (Boston: Houghton Mifflin Comp., 1965), ss. 12-13.

hayat tarzı hakkında bilgi verilmemekte, ailenin sadece toplumdaki yeri belirtilmektedir.²⁷

Öze göre yapılan sınıflandırmalar ise, aile yapısı ve aile fonksiyonlarındaki farklılıklara dayandırılmaktadır. Burada, *aile yapısı* ile ailenin oluştuğu birimlerin birleştirilme şekli, *fonksiyon* ile de ailedeki bireylerin davranışları dile getirilmektedir.²⁸

Aslında, küçük farklılıkların da dikkate alınması halinde aile tipolojilerinin sayısının daha da çok artabileceği anlaşılmaktadır. Sözgelişi, C. Kirkpatrick, ailelerin sınıflandırılması için *yirmi* tür ölçüt ortaya çıkarabilmiştir.²⁹ Dıştan sınıflandırmaya giren ölçütlerin bunların dışında bırakılması durumunda bile, geride kalan ölçütlerle çeşitli birleşimlerde binlerce aile tipinin ortaya çıkması mümkündür.³⁰ Bu bakımdan, konuyu sınırlamak amacıyla, bu çalışmadaki tipolojide sadece "aile yapısı" ve "ailenin fonksiyonu" ölçütleri kullanılmaktadır. Bu bakış açısına göre ortaya çıkan aile tipleri ise şöyledir:

a) Çekirdek aile (*nuclear family*)

b) Ailenin bileşik tipleri (*composite forms of the family*)

Çekirdek ailde bir tek evlilik birimi ve çocuklar bulunmaktadır. Ailenin bileşik tipi ise birden fazla çekirdek aileyi kapsamaktadır. Bu aile tipi, çekirdek ailenin ya "evlilik bağı" ya da "kan bağı" esasına göre genişlemesiyle ortaya çıkmaktadır.³¹ Bir diğer deyişle, ailenin bileşik tipleri, biri "poligam aile" (evlilik bağı esas), diğeri de "geniş aile" (kan bağı esas) olmak üzere iki türdür.

Aile tiplerinin ayrıntısına geçmeden önce bu tipolojinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından, yeryüzü insan topluluklarında görülen evlilik ve yerleşme kuralları ile soyun izlenmesine ilişkin kurallara kısaca değinmek gerekmektedir.

II. EVLİLİK KURALLARI (RULES OF MARRIAGE)

Evlilik tipleri, biri dişi diğeri erkek, sadece iki cinsin bulunmasıyla sınırlıdır. Dolayısıyla teorik olarak dört tip evlilik söz konusu olabilir.³² Bunları şöyle sıralayabiliriz:

27 aynı yer

28 aynı yer

29 aynı eser, s. 13'den Clifford Kirkpatrick, *The Family As Process and Institution*, 2nd ed. (New York: Ronald Press, 1963).

30 M.F. Nimkoff, *o.g.e.*, s. 14.

31 aynı eser, s. 17.

32 aynı eser, s. 18.

a) Bir erkek ve bir kadının evliliği, yani "monogami" (*monogamy*) ya da "tekeş evlilik",

b) Bir erkeğin birden fazla kadınla evliliği, yani "polijeni" (*polygyny*) ya da "çokkarınlık",

c) Bir kadının birden fazla erkekle evliliği, yani "poliandri" (*polyandry*) ya da "çokkocalık",

d) Her iki cinsten birden fazla kişilerin evliliği, yani "grup evliliği" (*group marriage*).

"Polijeni" ve "poliandri" evlilik türleri, "poligami" (*polygamy*) nin ya da "çokeş evlilik" in alt türleridir. Ama "grup evliliği" sadece teoride var olabilecek bir birliktir; bir toplum kuralı ya da kültür normu olarak var olmuş olması ihtimali bile, tartışmaya açık bir konudur³³. Nitekim Murdock, 250 insan topluluğuna ait veriler arasından grup evliliğini, o da sadece şahsi birkaç istisnai durum olmak üzere, tek tük, bir iki ilkel kabiledede tesbit edebildiğini belirtmektedir. Böyle bir ilkel kabileye örnek olarak da Brezilya'daki *Kaingang* kabilesini vermektedir. Bu topluluğun üyelerinin soy kütüklerinde (*genealogy*) yüz yıl geriye kadar gidilerek yapılan istatistikî bir çalışma, kayda geçmiş olan "birlik"lerin ancak % 8 inin "grup evliliği" sayılabileceğini ortaya koymuştur. Bu çalışmaya göre, sözü edilen topluluktaki cinsler arası "birlik"lerde monogami % 60 civarında olup poligami de (%14 ü poliandri, % 18 i polijeni olmak üzere) % 32 kadardı. Hatta Murdock, 19. yy, antropologlarının çoğu kez ileri sürdükleri üzere, Sibirya'daki *Chukcheer* ile Avusturalya'nın *Dieri*lerinde bile gerçekte grup evliliğinin söz konusu olmadığını iddia etmektedir. Bu iki kabiledede ve diğer bazı kabilelerde, bir grup erkek ve kadına karşılıklı cinsel hakların tanındığı bir gerçektir. Ama bu, grup evliliğinden ziyade, bir cinsel davranış türüdür; çünkü bunlara, cinsel haklar dışında, gerçek bir evlilikte zorunlu olan ekonomik sorumlulukları yüklenmemektedir.³⁴

III. YERLEŞME KURALLARI (RULES OF RESIDENCE)

Yerleşme kuralları da sınırlıdır. Kadın ve erkeğin, bir "evlilikle kurulan aile" oluşturmaları halinde, bunların hem kendi "ana-baba aile"leri yanında hem de birlik'e olmaları mümkün değildir; birinin ya da ikisinin birlikte "ana-baba ailesi"nden taşınması gerekmektedir.

³³ Ivan F. Nye ve F.M. Berardo, *a.g.e.*, s. 36.

³⁴ G.P.Murdock, *a.g.e.*, ss. 24-25.

Bu konuya bir çözüm getirmeyi amaçlayan göreneklere göre beş tür yerleşme kuralı dikkati çekmektedir.³⁵ Bunlar:

a) Kadının ana-baba evini bırakarak erkeğin ana-baba ailesine katılması hali; burada kadın, erkeğin ana-babasının oturduğu haneye ya da onların yanı başındaki ayrı bir haneye yerleşir. Bu duruma "baba yanı yerleşme" (*patrilocality*) denilmektedir.

b) Erkeğin ana-baba evini bırakarak kadının ana-baba ailesi yanına (aynı haneye veya yanı başında ayrı bir haneye) yerleşmesi, yani "ana yanı yerleşme" (*matrilocality*).

c) Evli çiftin, "ana-baba aile"lerinden ayrı, onlardan bağımsız, hatta uzak bir yere yerleşmeleri hali, yani "ayrı yerleşme" (*neolocality*).

d) Yeni evli çiftin ikamet edecekleri yeri belirleyici belirli bir göreneğin bulunmadığı topluluklar da vardır. "İki taraflı yerleşme" (*bilocality*) şeklinde ifade edilen böyle bir durumda, çiftin hangi tarafın "ana-baba ailesi" yanında oturacağını ise, "ana-baba aile"lerinin birbirine nispetle zenginlikleri ya da o topluluktaki konumları, veya iki tarafın bu evlilik birliğine takındıkları tavır gibi faktörler belirler.

e) Bazı topluluklarda ise yeni evlenen çiftin, erkeğin dayısı yanına yerleşme zorunluluğu vardır. Bu durum, antropolojik kaynaklarda "dayı yanı yerleşme" (*avunculocality*) olarak geçmektedir.

Murdock, incelediği 250 toplulukta bu yerleşme kurallarının, özel bir düzenlemeye göre, ya tek başına ya da ikisinin bir arada bulunduğunu belirtmektedir. Özel düzenlemeler arasında en sık görüleni de da kısa bir süre için (genellikle ilk çocuk doğana kadar) "ana yanı yerleşme"den sonra sürekli olarak "baba yanı yerleşme"dir. Murdock, bu gibi özel durumlar için E. B. Tylor'un önerdiği "ara" (*intermediate*) ya da "geçiş dönemi" (*transitional*) yerleşme yerine, "ana yanı-baba yanı yerleşme" (*matri-patrilocality*) terimini daha uygun bulmaktadır.³⁶

35 aynı eser, ss. 16-17; Yerleşme kurallarında ve soy hattının izlenmesine ilişkin kurallarla ilgili olarak T. Akkayan, orijinal terimlerin Türkçe okunuşlarını tercih etmektedir; bkz. Taylan Akkayan, *Göç ve Değişim* (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 2573, 1979), ss. 94-95. Bu tür kullarıma katılmakla beraber, konunun daha iyi anlaşılması için burada açıklamalı Türkçe ifadeleri vermeyi uygun bulduk.

36 aynı eser, s. 17.

Bir de, özellikle avcı-toplayıcı ilkel topluluklarla ilgili çalışmalarda geçen ve esasında "baba yanı yerleşme"ye dönüşen bir yerleşme kuralından daha söz edilir: "erkek yanı yerleşme" (*virilocality*). Buna göre evli çift, erkeğin yerel grubuna katılmaktadır. Doğan çocuklar babanın yerel grubunda büyüyecekleri için, zamanla, "baba yanı yerleşme" haline bir dönüş olmaktadır. Bunun karşısı bir duruma, yani çiftin kadının yerel grubuna katılması haline ise "kadın yanı yerleşme" (*uxorilocality*) denilmektedir.³⁷

IV. SOYUN İZLENMESİNE İLİŞKİN KURALLAR (RULES OF DESCENT)

Antropoloji'de, "soyun izlenmesi", şecere ya da soy kütüğü çakarmaktan ziyade, bir "sosyal tayin"i sağlayan bir kültür kalıbıdır. Bu tür kurallar, kişinin, içine doğduğu toplumda belirli bir akraba grubuna "ait" olmasını sağlarlar.³⁸ Bunda akraba grubunun fonksiyonunun önemli bir rolü vardır. Şöyle ki, kişi, kendisinin doğrudan üyesi olduğu küçük sosyal grubu aşan sorunlarda ya da konularda, kendisine "akraba" olan bireylerden yardım isteyebilmektedir. Bu akraba grubu ise toplumun kültür özelliklerine göre değişen, soyun izlenmesine ilişkin kurallardan birine göre oluşur. Bu bireyler, akrabalık bağları sebebiyle ona yardım etmekle yükümlüdürler; buna karşılık, kişinin de onlara karşı belirli görevleri vardır. Bu bakımdan "soyun izlenmesi", çoğu kez yanlış anlaşıldığı üzere, ana-babadan birinin tarafını tanıyıp diğer tarafın varlığını reddetme değildir.³⁹

Kişinin kimlerin yakını olacağı ise, onun doğumuna yakın bir zaman öncesinden ya da doğumuyla belirlenmektedir. Topluluğa yeni bir bireyin katılması ile, bu topluluğun bireylerinin hak ve ödevleri de değişikliğe uğrayabilmektedir. Bazıları, toplumun kendilerine verdiği statülerle⁴⁰ yeni yükümlülükler altına girerken bazıları

37 Elman R. Service, *The Hunters* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1966), s. 34.

38 G.P. Murdock, *o.g.e.*, ss. 42-43.

39 aynı eser, s. 42.

40 R. Linton, bir toplumdaki statüleri iki kategoride incelemeyi teklif etmektedir: "verilen" (*ascribed*) ve "kazanılan" (*achieved*) statüler. Bunlardan birincisi, kişinin doğumuyla, ikincisi de kişinin gayretleriyle kazanılır. Şöyle ki, "verilen statüler", bireyin kontrolünde olmayan ve kendisinin yetenekleri söz konusu olmaksızın ona doğumla tanınan statülerdir; cinsiyet, ırk, yaş ve akrabalık gibi statüler bu türdendir. "Kazanılan statüler" ise, bireyin yetenekleri ve gayreti sonucu elde ettikleridir; meslekler, evliliğe, ana-babalığa ya da eğitime ilişkin statüler de bu gruba girmektedir; bkz. Ralph Linton, *The Study of Man* (New York: D. Appleton-Century Company, 1936), s. 115. Bu durumda, soyun izlenmesine ilişkin kurallar, kişiye belirli akrabalık statüleri verilmesinde ve bu statülerle birlikte kişilere yüklenen görevlerin tayin edilmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar.

da yeni haklar kazanmaktadırlar. Topluluk üyelerinin, doğum ile aralarına katılan bu yeni bireye göre statülerini, hak ve görevlerini tespit edecek bir bilgiye ihtiyaçları vardır. İşte bütün insan toplulukları için elzem olan bu bilgiyi ya da yönlendirmeyi, toplulukların kültürlerinin belirlediği, soyun izlenmesine ilişkin kurallar sağlamaktadır.⁴¹

Bu tür kuralların da, tek tarafın (*unilinear descent*) ya da iki tarafın (*bilateral descent*) dikkate alınması şeklinde iki yönde gelişmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca bunlar, ayrıntıları açısından birbirinden farklı dört tip halinde görülmektedirler:⁴²

a) "Baba soyunun izlenmesi" (*patrilineal descent*); burada çocuğun sadece babasının akraba grubu (*kin group*) ile yakınlığı söz konusudur.

b) "Ana soyunun izlenmesi" (*matrilineal descent*); bu sistemde çocuğun sadece anasının akraba grubuyla yakınlığı vardır.

c) "Soyun iki yanlı-sınırlı izlenmesi" (*bilateral descent*); burada hem ananın hem de babanın akraba grubundan bazı üyeler dışlanmaktadır. Böylece, geriye kalanlardan özel bir akraba grubu meydana gelmektedir. Çoğunlukla bu bireyler, ananın ya da babanın tarafına mensup olduklarına bakılmaksızın, soy kütüğüne göre *kişi*'ye (*ego*'ya) en yakın olan kişilerdir.

d) "Çift soydanlık" (*double descent*); bu da, hem baba hem de ana soyunun *birlikte* izlendiği bir sistemdir. Bir diğer deyişle, kişi, hem babasının baba soyu hem de anasının ana soyu yakınları ile "akraba" olmaktadır. Böylece, bireyin babasının ana tarafı ile anasının baba tarafından olanlar, onun, kendilerine karşı birtakım yükümlülükler taşıdığı akraba grubunun dışında kalmaktadır.

Bu kuralların her biri, kendilerine özgü özellikleri bulunan çeşitli kan akrabalığı gruplaşmalarına yol açmaktadır. Ayrıca, bu kuralardan birinin izlendiği toplulukta, o kuralı tamamlayan bir yerleşme kuralının da bulunduğu iddia edilmektedir. Hatta, bu konuda R. Linton şöyle bir kuram geliştirmiştir: "Ana soyunun izlendiği yerde *ana yanı yerleşme*", baba soyunun izlendiği yerde de "*baba yanı yerleşme*" eğilimi vardır"⁴³. Murdock'un yaptığı kültürler arası karşılaştırmalı

41 G.P. Murdock, *a.g.e.*, s. 44.

42 *aynı eser*, ss. 44-45.

43 R. Linton, *The Study of Man*, s. 169.

inceleme, bunu bir dereceye kadar desteklemektedir. Gerçekten, bu araştırmanın bulgularına göre, "ana yanı yerleşme" ve "dayı yanı yerleşme"nin bulunduğu toplulukların çoğunda (% 72) "ana soyunun izlenmesi" görülmektedir. Ama, "baba yanı yerleşme" ve "ana yanı-baba yanı yerleşme" durumlarının bulunduğu topluluklarda "baba soyunun izlenmesi" % 57 kadardır.⁴⁴ Bu açıdan Murdock, tek bir yerde sürekli yerleşmenin (*unilocal residence*), tek başına her zaman tek soyun izlenmesi (*unilineal descent*) durumuna yol açmadığı sonucuna varmaktadır; incelediği toplulukların 52 sinde, "ana yanı yerleşme" veya "baba yanı yerleşme" tiplerinden birinin görülmesine rağmen, bu topluluklarda soyun *bilateral*, yani "iki yanlı-sınırlı" bir biçimde izlenmesini de buna gerekçe olarak göstermektedir.⁴⁵

V. ÇEKİRDEK AİLE (NUCLEAR FAMILY)

Çekirdek aile, biri ana-baba diğeri de çocuklar olmak üzere iki kuşağı içine alan en küçük aile birimidir. Bu aile örgütlenmesine, bunun daha küçültülemeyeceği ve de daha geniş aile sistemlerinin⁴⁶ temel birimi olması sebebiyle, "çekirdek aile" denilmektedir.⁴⁷

G. P. Murdock, incelediği 250 toplum arasından, aile sistemleri hakkında yeterli ve geçerli bilgi bulabildiği 192 toplumun 47 sinde sadece çekirdek ailenin, 53 ünde poligam ailenin, 92 sinde de geniş ailenin çeşitli şekillenmelerini tespit etmiştir. Bununla beraber bu şahıs, çekirdek ailenin, ya tek başına ya da daha geniş ailenin bileşik tiplerinden birini oluşturan bir temel birim olarak, *bütün* toplumlarda görüldüğünü ileri sürmüştür. Bir diğer deyişle Murdock, çekirdek ailenin evrenselliğini iddia etmiştir; çünkü, ona göre çekirdek aile, poligam ya da geniş aile sistemleri içinde bile, hem bu aile türlerinin üyelerince hem de toplum tarafından, belirgin ve kendi başına bir bütün şeklinde görülmektedir.⁴⁸

44 G.P. Murdock, *a.g.e.*, s. 59, Tablo 9'dan

45 *aynı eser*, s. 60; Soyun izlenmesine ilişkin kurallarda B. Güvenç biraz farklı Türkçe karşılıklar vermektedir. Örneğin, *patrilineal* için "baba-soyu sistemi"; *matrilineal* için "anasoyu sistemi"; *bilateral* için "iki-yan danlık"; *dualve descent* için de "iki-soydanlık" terimlerini kullanmaktadır (bkz. B. Güvenç, *a.g.e.*, ss. 294-295).

46 "aile sistemi" (*family system*) terimiyle, aile yapısı ile ailenin fonksiyonlarının karşılıklı bağımlılığı dâile getirilmektedir.

47 M.F.Nimkoff, *a.g.e.*, s. 14.

48 G.P. Murdock, *a.g.e.*, ss. 2-3.

Murdock, çekirdek ailenin evrenselliğini açıklamak üzere, bu ailenin, *her zaman ve her yerde*, herhangi bir insan topluluğunun varlığını sürdürmesini sağlayan, *dört temel görevi* olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, çekirdek ailenin, iddia edildiği üzere, evrensel olup olmadığına ilişkin tartışmalara geçmeden önce bu görevlere değinmek gerekmektedir. Bu görevler şöyledir:⁴⁹

a) *Cinsel ihtiyaçların karşılanması*: Toplumun huzurunu sağlamak amacıyla cinsel davranışlara çeşitli kısıtlamaların getirildiği anlaşılmaktadır; evlilik kuralları da bu kısıtlamalardandır. Ama bu, evliliğin, cinsel ihtiyaçların giderilmesinin tek amacı olduğu anlamına alınmamalıdır. Evlilik öncesi ve hatta sonrası, "evlilik dışı cinsel ilişkiler"i uygun gören topluluklar vardır; bu gibi topluluklarda cinsel tatminin evlilik bağına pekiştirdiğini iddia etmek güçtür. Bununla beraber, evlilikle kurulabilecek en küçük birim olan çekirdek ailenin cinsel ihtiyaçların giderilmesinde küçümsenemeyecek bir yeri vardır; çünkü, toplumun evli çiftlere tanıdığı cinsel haklar, çekirdek ailedeki "ana" ve "baba" arasındaki ilişkiyi perçinlemektedir.

b) *Ekonomik işbirliğinin sağlanması*: Çekirdek ailede, eşler arasındaki ilişkinin sürdürülmesinde ekonomik işbirliğinin de önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bilinen bütün insan topluluklarında cinsiyete göre bir işbölümü ve işbirliği vardır. Bu işbirliği, cinsler arasındaki biyolojik farklılıktan kaynaklanmakla birlikte, bu durum, kültürleme süreci⁵⁰ ile de pekiştirilmektedir. Erkekler, fizikî güçleri nedeniyle genellikle daha ağır ve zorlayıcı görevler (avcılık, maden işleme, ağaç kesme, v.b. gibi) verilmektedir. Kadınlar için çocuk doğurma esas olduğundan, bu görevin yanı sıra onlara çoğunlukla daha hafif işler (ev işi, yiyecek hazırlama, çocuk bakımı, su taşıma, kumaş dokuma, toprak çapalama, v.b. gibi) uygun görülmektedir. Kısacası, erkek ve kadının çekirdek aileye ekonomik katkıları, birbirini tamamlar mahiyettedir. Çekirdek ailedeki bu ekonomik işbirliği sadece karı-kocayı birbirine bağımlı tutmakla kalmayıp, ana-baba ve çocuklar arasındaki ilişkiyi de sağlamlaştırmaktadır. Şöyle ki, bütün insan toplulukları, cinsiyet dışında, yaşa göre de bir işbölümünü öngörmektedirler. Böylece, bir de ana-baba ve çocuklar arasında karşılıklı, ekonomik bir işbirliği söz konusudur. Ana-baba ve çocuklar arasındaki

49 aynı eser, ss. 4-11; bu görevler Murdock'un görüşüne göre açıklanmaktadır.

50 "kültürleme" (*enculturation*): sosyologların "sosyalleşme" dedikleri bu süreç, bireyin, doğumdan ölüme kadar toplumun görenek ve gelenekleri doğrultusunda berrak bir biçimde öğrenildiği ve farkında olunmadan eğitilmesidir.

bu bağımlılık çocuğun yaşının artışıyla ters orantılıdır. Çocuk büyüdükçe, onun ana-babasına bağımlılık derecesi gittikçe azalmaktadır. Çoğu toplumlarda, 6-7 yaşına gelen çocuklar, önce ana-babalarının yükünü hafifletici ufak tefek işlere koşturmakta ama zamanla, evlilik yaşına gelene kadar, aile için önemli bir ekonomik değere dönüşmektedirler. Ayrıca, çocuklar, ana-baba için bir yaşlılık sigortası gibidirler; yaşlanan ana-babalar, çocuklarının desteğine muhtaç, onlara bağımlı bir duruma düşmektedirler.

c) *Üreme-çoğalma ortamının sağlanması*: Bu, Murdock'a göre, çekirdek ailenin oldukça önemli olan bir fonksiyonudur. Evli çiftin çocuk yapması beklenir. Bunu yerine getirmeyenler çeşitli sosyal müeyyidelerle karşılaşır. Bazı topluluklarda çocuk çok önemlidir; o kadar ki, örneğin Yeni Gine'deki *Banaro* topluluğunda gelinin hamile kalabileceği, onun bir başka erkekle (bu erkek, damadın babasının kanından olmak zorundadır) ilişkisi sonucu ispatlanmadıkça, damadın karısıyla cinsel ilişkide bulunmasına izin verilmemektedir. Diğer bazı topluluklarda ise erkeğe, karısının kısır çıkması halinde onu boşama ya da onun üstüne daha başka kadınlar alma hakkı tanınmaktadır.⁵¹

d) *Çocuk bakımı-egitimi (sosyalleşme)*: Çocuk bakımı genelde annenin yükümlülüğü olmakla beraber, babanın ve diğer çocukların da ailenin küçük bireylerinin büyütülmesine yardımcı olmaları beklentisi vardır. Aile üyeleri, bu konuda kendi paylarına düşeni yerine getirmekle aile birliğine katkıda bulunurlar. Çocukların bakımı kadar, onların yetişkin olarak topluma uyum sağlamak üzere yönlendirilmeleri de önemlidir. "Sosyalleşme" (*socialization*) denilen bu süreçte çekirdek aileye önemli bir görev düşmektedir. Murdock, bütün toplumlarda bu görevin çekirdek aileye verildiğini belirtmektedir. Oldukça yorucu ve karmaşık olan bu süreç, ana-baba ve daha büyük çocukların ortaklaşa çabalarını, yani onların işbirliğini gerektirmektedir. Babanın, çocuğun sosyalleşmesindeki rolü, çocuğun bakımındaki rolünden daha aktiftir; karı-kocanın bu konudaki sorumluluklarının hemen hemen eşit olması gerektiği savunulmaktadır. Sözcüğü, yetişkin erkek rolünün gereklerini ancak baba yeterli bir

51 R. Piddington, *o.g.e.*, s. 342; E. Adamson Noebel, *Man in the Primitive World: An Introduction to Anthropology* (New York: McGraw-Hill Book Comp., Inc., 1958), s. 316; Nermin Erdentuğ, *Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik İncelemeler* (A.Ü. Eğ.Fak.Yay. No. 29, 1972), s. 31 ve s. 69.

biçimde erkek çocuğu aktarabilir. Aynı şekilde, annenin de toplumun yetişkin kadınla ilgili beklentilerinin kız çocuğuna aktarılmasında önemli bir rolü vardır. Karı-koca arasındaki bu ortaklaşa sorumluluğun ise, yine, evlilik bağına pekiştirici bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bugün, çağdaş toplumlarda, aile dışında birtakım kurumların çocuğun sosyalleşmesine önemli katkıları vardır. Ama yine de sosyal bilimcilerin çoğu, çekirdek ailenin temel ve merkezli bir sosyalleşme grubu olarak önemini kolay kolay yitirmeyeceği görüşünü paylaşmaktadırlar.

Çekirdek ailedeki karı-kocanın, çocuklarıyla ilişkilerinde ve aile sorunlarıyla ilgili kararlar almada, diğer aile biçimlerine kıyasla çok daha bağımsız oldukları görüşü yaygındır. Ama bu, karı ve kocanın kendi ana-baba aileleri ve akrabaları ile hiçbir ilişkileri olmadığı anlamına gelmez. Bilakis, yeni ve bağımsız "ayrı yerleşme" (*neolocality*) biçiminin oldukça yaygın olduğu A.B.D. ve İngiltere gibi sanayi toplumlarında bile çekirdek ailenin, tek başına, yani çevresinden soyutlanmış olmayıp, karı-kocanın ana-baba aileleri ve akrabalarıyla sıkı bir ilişki içinde oldukları tespit edilmiştir⁵². Zaten, bu toplumlarda, her iki tarafın akrabalarının bazılarının (özellikle soy kütüğüne göre *kısa*'ye en yakın olanların) eşit olarak tanındığı, "soyun iki yanlı-sınırlı izlenmesi" (*bilateral descent*) durumu vardır. Ancak, eşlerin ana-baba aileleri, çekirdek aile üzerinde pek fazla bir hak iddia edememektedirler. Ana-baba aileleri ile evlilikle kurulan aileler arasında birtakım hak ve zorunluluklar söz konusu değildir. Bu tür çekirdek aileye, çoğunlukla, "bağımsız çekirdek aile" (*independent nuclear family*) ya da "çağdaş çekirdek aile" denilmektedir. Bu tipin karşısı ise, ailenin bileşik tiplerinden birinin bir alt birimi olan çekirdek ailedir; Murdock, bu ortamdaki aileyi "bağımlı çekirdek aile" (*dependent nuclear family*) olarak tarif etmektedir.⁵³

Bağımsız çekirdek ailede, ailenin sosyal konumu kocanın statüsüne, kocanın statüsü de çalıştığı işe (ki çoğunlukla bu baba mesleği değildir) bağlıdır. Bu aile, daha çok sanayi toplumlarında ya da sanayileşmeye başlamış toplumlarda görülmektedir. Bu durum, sanayileşme-bağımsız çekirdek aile ilişkisi konusunda bir takım tartışmalara yol açmıştır. Şöyle ki, bir grup sosyal bilimciye göre⁵⁴, bağımsız çekirdek aile hızlı teknik ve sosyo-kültürel değişimin bir sonucudur. Bu aile, daha önceleri, "bağımlı" iken geniş ailenin kanadı altında pek

52 Serim Timur, *a.g.e.*, s. 7 ve s. 19.

53 G.P. Murdock, *a.g.e.*, s. 32.

54 Max Weber, W. Ogburn ve Talcott Parsons gibi

çok ihtiyaçlarını karşılayabilmekte idi. Oysa, farklılaşmış ve uzmanlaşmış bir sanayi toplumunda bu ailenin görevlerini çoğu başka kurumlarca üstlenildiğinden, çekirdek ailenin artık iki önemli görevi kalmıştır. Bunlar, "üyelerinin psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması" ile "üreme ve küçük çocukların sosyalleşmesi"dir. T. Parsons, özellikle, bu aileye düşen psikolojik görevi başka hiç bir sosyal grubun karşılamaya imkanının olmadığını görüşmektedir.⁵⁵

Öte yandan, bir başka grup sosyal bilimci de bağımsız çekirdek ailenin sanayileşme-kentleşme olgusundan çok daha önce var olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶ Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen aile büyüklüklerine ilişkin çalışmalar sonucu, bu gibi ülkelerdeki aile tipinin, beklentilerin aksine, daha çok çekirdek aile büyüklüğü gösterdiği tespit edilmiştir.⁵⁷ Ayrıca, sanayileşme ile herhangi bir ilişkisi bulunmayan avcı-toplayıcı topluluklarda da "bağımsız çekirdek aile" tipinin görüldüğü ifade edilmektedir.⁵⁸

VI. ÇEKİRDEK AİLENİN EVRENSELLİĞİ TARTIŞMASI

Murdock'un görüşünün aksine, karı-koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aile biriminin her toplumda görülmediği; görülmesi halinde bile bunun, her zaman, sözü edilen dört temel görevi yerine getirmede iddia edilmiştir.⁵⁹ Bu konuyla ilgili olarak da, çoğunlukla, Hindistan'ın Malabar kıyısında yaşayan *Nayar* topluluğu ile İsrail'deki *Kibbutz* aile sistemi örnekleri verilmektedir. M. F. Nimkoff, bu örneklerin "sabit bir sosyal örgütlenmenin bulunduğu" insan topluluklarına ait olduğunu belirtmektedir. Oysa, "toplumdaki sosyal örgütlenmenin istikrarsız olduğu" dönemler de vardır; bu dönemlerde ise "koca" ve "baba" rollerini üstlenecek erkeklerin yokluğu söz konusudur. Nimkoff'a göre, A. B. D.'de köleliğin yaygın olduğu dönemdeki "zenci köle ailesi" (*Negro slave family*) buna tipik bir örnek-

55 T. Parsons, *a.g.e.*, s. 21.

56 Sidney M. Greenfield, "Industrialization and the Family in Sociological Theory", *Kinship and Family Organization*, ed. Bernard Furber (New York: John Wiley and Sons, Inc., 1966), ss. 406-417.

57 Serim Timur, *a.g.e.*, ss. 10-11.

58 aynı eser, s. 11'den F.M. Nimkoff ve R. Middleton, "Types of Family and Types of Economy", *American Journal of Sociology*, 67 (1960), ss. 215-225.

59 Ivan F. Nye ve F.M. Berardo, *a.g.e.*, s. 35 ve s. 47.

60 M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, s. 14.

tir.⁶⁰ Nimkoff'un bu görüşünü anlayabilmek için zenci ailesinin bu ülkede geçirdiği aşamalara⁶¹ göz atmak zorunluluğu vardır.

Bu konuda öncelikle şunu belirtmek gerekir: Kökenleri Afrika'da olan zenci "aile" sinin A. B. D.'de ortaya çıkışında Afrika kültür geleneklerinin hiç bir rolü olmamıştır.⁶² Şöyle ki, Afrika'da esir ticareti ile uğraşan beyazların satılmak üzere Amerika kıtasına yolladıkları insanlar, genellikle, çeşitli kabilelerden geriye kalmış olan genç ve güçlü erkek ve kadınlardı. Bunlar, uzun bir süre, esir gemilerinde ve köleliğe alıştırdıkları Batı Hint adalarında kalıyorlardı. Bu sürede karşılaştıkları yeni hayat şartları ise bu insanların sahip oldukları kültür geleneklerini zayıflatıyordu. Daha sonra, bu zenciler, ya kolonilere ya da A. B. D.'nin güney eyaletlerindeki plantasyonlara gelişigüzel dağıtılmaktaydılar. Bu durum da, zencilerin kendi soydaşlarıyla tekrar sosyal bağlar oluşturmalarını ya da yerel Afrika geleneklerini tekrar canlandırmalarını engelliyordu. Bu insanlar, haliyle, Afrika kültürünün evliliğe ilişkin birtakım kurallarını hatırlıyorlardı. Ama, bu görenekler Yeni Dünya'da anlamsız kalıyordu. Dolayısıyla, bu zenciler arasında görülen "doğal birlik"ler, Afrika yerel kültür geleneklerine ve yasalarına bağlılıktan değil, karşılıklı çekiciliğin, doğal güdülerin ve yeni ortamın şartlarının bir sonucu olarak ortaya çıkıyordu. Zencilerin "eş" seçiminde ve cinsel ihtiyaçları cevaplandırmalarında beyaz efendilerin tutumlarının da etkisi oluyordu. Bu konuda beyazların bazıları plantasyonda sıkı bir disiplin uyguluyor, bazıları da olan bitene hiç karışmıyordu. "Eş"lerin, nadiren de olsa, birlikte yaşamalarına izin verildiği de görülüyordu. Doğan çocuklar da bu birlikleri pekiştiriyordu. Ama, plantasyonun satılması ya da devredilmesi hallerinde, bu gibi zenci "aile"ler dağılmaktaydı. Hatta, bazı zalim toprak sahipleri, bu birlikleri sürekli parçalayarak, bütün "aile" üyelerini değişik yerlere satıyorlardı.

Bu istikrarsız şartlarda sabit kalan tek şey ise, zenci anne ile çocukları arasındaki ilişkiydi. Toprak sahipleri, insancıl duygular yanı sıra, zenci çocukların yaşamalarının sağlayacağı çıkarı da düşünerek, zenci annelerin çocuklarına sıkı sıkıya yapışmalarını hoş görüyorlardı. Dolayısıyla anne, zenci "aile" grubunda ailenin reisi idi; bu konuda beyazların bazıları oturduğu kulübede onun otoritesi ge-

61 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için öcz. E. Franklin Frazier, "The Negro Family", *The Family: Its Function and Destiny*, Ruth Anshen, ed., ss. 142-153.

62 aynı makale, ss. 142-144.

çerliydi. Zenci "aile" deki erkek, ya da "koca" da, uzak bir yere satılmaması halinde, bu kulübeyi ancak haftada bir ziyaret edebiliyordu.

Bu halde, toplumdaki sosyal örgütlenmenin istikrarsız olduğu böyle bir kölelik durumunda, "ana soyunun izlendiği" (*matrilineal*) ve ana otoritesinin hakim olduğu (*matrarchal*) bir aile örgütlenmesinin ortaya çıkmış olmasını yadırgamamak gerekir. Kaldı ki, beyaz efendilerin zenci kadın köleleri "odalık" yapmaları, yani, beyaz efendi ve zenci kadınlardan oluşan "polijeni" halini yaratmaları; ve bu "birlik"lerden olan çocuklara çok nadir olarak sahip çıkmaları da bu tür "matrilineal" aile grubunun oluşmasını zorunlu kılmıştır.⁶³

A. B. D. de köleliğin kaldırılmasından önceki zenci "aile" sine benzer bir durum, bugün bu ülkenin büyük kentlerinin yoksul zenci topluluklarında hâlâ görülmektedir. Zenci erkek, zenci kadına kıyasla iş imkanlarının kısıtlılığı sonucu, çoğunlukla işsizdir. Erkeğin, işsizlik nedeniyle aileyi geçindiremediği için, keyfi olarak, kadını ve çocukları terk etmesi hali oldukça yaygındır. Burada önemli olan, ister kölelik dönemi zenci ailesinde ister çağdaş kentin yoksul zenci ailesinde olsun, zenci annenin, çekirdek ailede erkeğe, ya da kocaya ait birçok rolleri tek başına üstlenmek durumunda kalmasıdır. Bu da, Murdock'un sözünü ettiği dört temel görevin, kadın ve erkek (karı-koca) tarafından ortaklaşa paylaşılması yerine, kadının sırtına yükletilmesi demektir. İşte Nimkoff, bu açıdan Murdock'un çekirdek ailesinin evrenselliğinin ve temel görevlerinin tartışılabileceğini belirtmektedir.

Normal, sabit bir örgütlenmeye sahip olduğu halde çekirdek aile denilebilecek bir sistemin görülmediği yegane topluluk oldukları iddia edilen *Nayar*larda ise durum, "zenci köle ailesi"ndekinden daha bir başkadır. Burada da, "zenci köle ailesi"nde olduğu gibi, geçmiş bir dönemde belli bir sosyal yapıya sahip bir insan topluluğunda çekirdek aile biriminin varlığı tartışılmaktadır.

Hindistan'ın Kerala eyaletinde yaşayan kast gruplarından biri olan *Nayar*ların⁶⁴ 18. yy. sonuna kadar süren dönemdeki sosyal ör-

63 aynı makale, s. 145.

64 *Nayar*'larla ilgili kapsamlı çalışmaların başında E. Kathleen Gough'unki gelir. Bu sahada, bu topluluk üzerinde yaptığı geniş kapsamlı bir araştırmaya yanı sıra, çeşitli tarihl vesikalara da dayanarak, bu insanların 18. yy sonuna kadar süren sosyal örgütlenmelerini ortaya koymuştur: öcz. Ivan F. Nye ve Felix M. Bernardo, *a.g.e.*, s. 47'den E. Kathleen Gough, "The Nayar and the Definition of Marriage", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 89 (1959), ss. 23-24; E. Kathleen Gough, "Nayar: Central Kerala", *Matrilineal Kinship*, ed. David Schneider ve E.K. Gough (Berkeley: University of California Press, 1961), ss. 298-384.

gütlenmeleri, "ana soyunun izlendiği" (*matrilineal*) ve "ana yanı yerleşme"nin (*matrilocality*) bulunduğu bir sisteme dayanmaktaydı.⁶⁵ Sözü edilen bu sistem, bu toplulukta, *taravad* denilen bir aile örgütlenmesini sağladığından dolayı *Nayar*lardaki aile gruplaşmalarına "*taravad* sistemi"⁶⁶ de denilmektedir.

Bu toplulukta iki türlü evlilik vardı: *talikettu kalyanam* ya da "*tali*"⁶⁷ takma töreni" ile *sambandham* ya da "gerdek gecesi töreni". *Nayar*larda her kız çocuğu, blüğe ermeden önce, "*tali* takma töreni" ile bir erkekle evlendirilirdi; aksi halde, hem ailesinden hem de kasttan dışlanırdı. Ortalama her on yılda bir yapılan bu törenle bir erkek, *Nayar* kastının alt kastlarının göreneklerine göre, ya tek bir kızla ya da birkaç kızla evlendirilirdi. Tören dört gün sürerdi; bu süre sonunda da evliliğin sona erdiği kabul edilirdi. Ama kız çocuk *tali*'yi yaşadığı sürece takardı; "*tali-kocas*" ölünce de, onu bu takı takma törenin-

65 *Nayar*'lardaki bu sosyal örgütlenme, üst, orta ve alt kast olmak üzere üçe ayrılan bu kast grubunun üst kastından olan erkeklerin bir vakitler "savuşu" olarak kullanılmalarına bağlanmaktadır. Her *taravad*, yörenin Raca'sının kendi kontrolüne verdiği toprağın işlettilmesinden sorumluydu. erkeklerin uzun süreler hanodan uzak kalışları, bu sorumluluğun kadınlarca üstlenilmesini gerektirmiştir. Kadınlar bu toprağı, kendi kastları dışından başkalarına işlettilmekteydiler. Bu sistem 18.yy. sonundan itibaren çözülmeye başlamıştı. Bugün, kırsal alanda yaşayan *Nayar*'ların çoğu toprak sahibidir. Bunlar toprağı işleyenlere nezaret etmek dışında, bazen yakın kasabalarda öğretmenlik ya da katiplik gibi beyazyakalı işlerde çalışabilmektedirler. Çok fakir olanlar ise, amelelikle yetinmek zorundadırlar. Ama bu tür bir iş hoc görüldüğünden, buna ancak çaresiz kalınca başvurulur. Ekonomik örgütlenmede erkeğin kendi hayatını sağlayıcı üretici duruma geçmesiyle, geleneksel *taravad* sisteminde de daha ufak birimlere (*taravis*) ve çekirdek aileye doğru bir çözüme olmuştur. Ama yine de "ana soyunun izlendiği" sistemin kalıntılarını çağdaş *Nayar*ların günlük yaşamının çeşitli yönlerinde (mal sahipliği, mirasın geçişi, oturulacak yer v.b. gibi) görmek mümkündür; ökr. Joan Mencher, "The Nayers of South Malabar", *Comparative Family Systems*, M.F. Nimkoff, ed. (Boston: Houghton Mifflin Comp., 1965), ss. 165-167 ve 176-179.

66 Geleneksel *taravad*'da hanenin bileşimi şöyledi: bir yaşlı kadın; bu kadının kızları ve oğulları; kızının çocukları ve kızının torunları; erkek kardeşleri; kız kardeşleri, onların çocukları ve de bu kadının sülalesinden olan diğer akrabalar. Hali vakti yerinde bulunan bir *taravad*'ın üye sayısı birkaç yüzü bulabilmekteydi. En fakir *Nayar*larda bile hane halkı sayısı 20'nin üstündeydi. *Taravad*, üyelerinin, yiyecek, kalacak yer, yıkanmak için sabun ve yağ, ve de yılın belirli zamanlarında yeni giyimlikler gibi ihtiyaçlarını karşılar. Erkekler, gündüzleri kendi *taravad*'larında yaşarlar ve hanodaki diğer erkek üyelerle birlikte yemek yerlerdi; akşam yemeğinden sonra (saat 21:00 civarı) da karılarını, kadının *taravad*'ında ziyaret ederlerdi. *Taravad*'ın aile reisi, soyun izlendiği kadın soyunun yaşayan en yaşlı kadın üyesiydi.

67 Amulet türünden, yaprak biçiminde altından bir takı; erkek tarafından evlenilen kız çocuğunun boynuna, bir zincire geçirilerek takılırdı.

den sonra hiç görmemiş bile olsa, onun arkasından ağıt yakmakla yükümlüydü.⁶⁸

Kızın bluğa ermesiyle de, ya kızın kastından ya da uygun düşen bir başka kasttan bir erkekle ikinci tür evlilik, yani *sambandham* gerçekleştirilirdi. Bu evlilik töreninde erkek kendi kastındaki bütün erkekleri temsil ettiğinden, bu erkeklerin hepsinin evlenilen kadın üzerinde cinsel hakları olabiliyordu. Böylece, grup evliliği izlenimini veren, bir tür polijeni ("koca"nın da birden fazla "karı"sı olabiliyordu) ve poliandri⁶⁹ karışımı bir sistem ortaya çıkıyordu.⁷⁰ Kadının hane dışına çıkışı kısıtlı olduğundan, kadının diğer erkeklerle ahbaplık yapmaya fazla imkanı bulunmuyordu. Çoğunlukla koca sayısı üç ya da dört ile sınırlı kalıyordu. Kocalar da genellikle birbirini tanıyan kişiler olduğundan, gece ziyaretlerini kendi aralarında sıraya koyuyorlardı⁷¹; gece ziyareti sabah kahvaltıdan önce bitirdi. Kocanın kadına kumaş ve sebze türünden hediye getirmek dışında hiç bir ekonomik yükümlülüğü de yoktu.⁷² "Koca" rolünün diğer gerekleri *matrilıneal* hane halkınca yerine getirilirdi. Kadın "koca"sını istediği an boşayabiliyordu; kocanın da kadını sık sık ziyaret etmemesi ya da ona uygun hediye yollamayı kesmesi halinde evliliğe son verdiği anlaşılırdı.⁷³

İkinci evlilik töreni yapılmadığında, daha sonra doğabilecek herhangi bir çocuk meşru sayılmıyordu. Ayrıca, ilgili kastın erkekleri ya da bunlardan biri, babalığı üstlenerek doğum parasını vermek zorundaydı.⁷⁴ "Baba" ise, kadın tarafından, keyfi olarak tayin edilirdi; çocuğun gerçek fizyolojik babası olup olmadığı sözkonusu bile olmazdı.⁷⁵ Bu bakımdan, her meşru çocuğun sosyal bir babası olmasa bile, meşru bir babası vardı.⁷⁶

Görüldüğü üzere, *Nayarlarda*, cinsel ilişkide bulunan çift birlikte oturmamaktadır. Aralarında iş bölümüne dayalı bir ekonomik işbirliği de olmadığı gibi çocukların bakımını ve sosyalleşmesini de an-

68 Joan P. Mencher, *a.g.m.*, ss. 170-174.

69 *Polygyny*'nin Türkçe karşılığı "çokkararlık" ve *polyandry*'nininki de "çokkocalık" olmasına rağmen, bunların sık kullanılan mesleki terimler olmaları nedeniyle, orijinal terimlerin Türkçe yazılığını benimsemeyi gerekli görmekteyiz.

70 M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, s. 14.

71 J.P. Mencher, *a.g.m.*, s. 174.

72 M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, s. 15.

73 J.P. Mencher, *a.g.m.*, s. 174.

74 M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, s. 15.

75 J.P. Mencher, *a.g.m.*, s. 174.

76 M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, s. 15.

nenin *taravad*'ı üstlenmiştir. Bundan da, Murdock'un dört temel görevini yerine getirici, ana-baba ve çocuklardan oluşan bir aile biriminin, en azından 18. yy. sonuna kadar ve daha da sonrası,⁷⁷ *Nayar* topluluğunda görülmediği anlaşılmaktadır.

Çekirdek ailenin evrenselliği tezine karşı kullanılan daha çağdaş bir başka örnek de İsrail'deki *Kibbutz*⁷⁸lardaki aile örgütlenmesidir. *Kibbutzim*, aile hayatının varlığını reddeden bir sistemdir. *Kibbutz*larda çiftlerin "aile"ye dönüşmemesi ve "aile birliği"nin oluşmaması için özel önlemler alınmıştır.⁷⁹ Şöyle ki, bu işletmelerde, cinsler eşit kabul edildiğinden cinsel davranışlara fazla bir kısıtlanma konmamıştır. Ama, bu tür bir kısıtlamanın bulunmayışı, "her türlü kurallardan yoksunluk" demek değildir. Bireylere, herkesin önünde belirli davranışlardan kaçınmaları öğretilmektedir. Evlilik gönüllü bir birliktir. Aralarında duygusal bir bağ oluşan ve "evlenmek" isteyen çiftler kendi başlarına kalabilecekleri⁸⁰ bir oda isterler. *Kibbutz*'da yer var ise istek kabul edilir ve böylece kadın ve erkek birlikte yaşamaya başlarlar. "Evlilik" için tören, v.b. yoktur; çift istediği sürece evlilik sürer. Sadece ilk çocuğun doğumunda, onun meşru olması için bir resmi nikah yapılır; yine de, çiftten biri, kadın veya erkek, kendi iradesiyle bu birliğe son verebilir.

Ekonomik işbirliği ise topluluk düzeyindedir; "karı-koca"nın *ayrı* işlerde çalışmasına özen gösterilir. Cinsiyete dayalı işbölümü de söz konusu değildir. Çoğu toplumlarda erkeklere özgü işleri *kibbutz*'larda kadınlar da yapmaktadır.

77 J.P. Mecher, "çekirdek aile" denilebilecek aile birimlerinin bu toplulukta ancak 1930 lu yıllardan sonra ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu tarihte, *taravad* toprağının bölünmesine izin veren bir kanunun çıkmasıyla *taravad*'lar daha küçük birimlere dönüşmeye başlamıştır. 1960'larda yapılan bir tespite göre, Angadi'deki *Nayar*'ların % 50'sinde haneye düşen yetişkin sayısının ortalama 3.5 civarında olduğu görülmüştür (bkz. J.P. Mecher, *a.g.m.*, s. 177).

78 *Kibbutz*'lar, İsrail'de, Arap toprakları sınırı boyunca kurulan ve hem askeri hem de tarımsal özelliklere sahip yerleşim birimleridir. Bu işletmelerde aileler mal birliğine dayanan bir düzene göre yaşarlar. Özel mülkiyet yoktur; herkes eşit tutulur. Yapılacak işlerin düzenlenmesi ve dağıtım, bu iş için seçilen bir komite tarafından yürütülür. Çocukların büyütilmesi topluluğun sorumluluğudur; çocukların eğitimi de bu konudaki uzmanların işidir.

79 Bu konuda için bkz. Ivan F.Nye ve F.M. Berardo, *a.g.e.*, ss. 49-52.

80 *Kibbutz*'larda kadın ve erkek arası utanma ve çekinmeyi yok etmek amacıyla birkaç bekar erkek ve kadının birlikte aynı odayı paylaşmalarını öğreten bir sistem vardır.

Çocukların bakımında da "karı-koca"nın katkıları sınırlıdır. Çocuk, doğduktan sonra, kendi yaş grubuyla birlikte yatıp uyduğu, yemek yediği ve öğrenim gördüğü "çocuklar evi"ne gönderilir. "Aile" üyeleri arasındaki ilişkiler temelde demokratiktir; çocuklar kendi ana-babalarını, "anne" ya da "baba" yerine, adları ile çağırmaya teşvik edilirler. Dahası, kişilerin bütün topluluk faaliyetlerine bir aile üyesi olarak değil de kendi başlarına bireyler olarak katılmaları beklenir. Ayrıca, işletmedeki bütün yetişkinler birbirinin çocuklarına "oğlum" ya da "kızım" diye hitap ederler; böylece, bunların daha geniş bir grubun, yani işletmenin, üyeleri oldukları vurgulanmak istenmektedir. Öte yandan, çocuklar doğumdan itibaren "çocuklar evi"nde yaşadıkları için, bunların sosyalleşmelerinde, özel yetiştirilmiş hemşireler ve öğretmenler yanı sıra, kendi yaş grupları da oldukça etkindir.

Alınan bütün önlemlere rağmen, yine de, ana-baba ve çocuklar arası sıcak bir ilişkinin oluştuğu ve çocukların kendilerini ana-babaları ile özdeşleştirebildikleri (*identification*) yönünde veriler vardır.⁸¹ Bunda, ana-baba ve çocuklara ister istemez tanınan bazı hakların etkin olduğu açıktır. Çocukların öğleden sonralarını ve akşam üstlerini ana-babalarıyla geçirmelerinin; ana-babaların onları geceleri çocuk evinde uykuya yatırmalarının; ayrıca, çocukların ana-babalarıyla hafta sonları ve tatillerde birlikte olma gibi durumların, ana-baba ve çocuklar arası etkileşimin sürdürülmesine katkısı vardır.

Buna rağmen, İsrail *kibbutz*'unda çekirdek aile örgütlenmesinin bulunmadığı iddia edilmektedir. *Kibbutz*'un, Murdock'un öne sürdüğü dört temel görevin büyük bir çoğunluğunu üstlenmiş olduğu bir gerçektir. Ana-babaların çocukların bakımı ve eğitimiyle ilgili sorumlulukları çok azdır; ana-baba ve çocuklar aynı hanede oturmamaktadırlar. Eşler arası ekonomik işbirliği olmadığı gibi ana-baba ve çocuklar arası bir dayanışma da yoktur. Ama *kibbutz*'un bu şekilde işleyişi, 19. yy. a özgü bir durumdur. Zamanla kentleşen ve sanayileşen İsrail'de artık çekirdek aileye dönüşle birlikte daha güçlü akrabalık ilişkilerinin varlığı dikkati çekmektedir.⁸²

Yukarıda verilen bütün örneklerde ("zenci köle ailesi", *Nayarlar* ve İsrail *kibbutz*'u) görüldüğü üzere, çekirdek ailenin hiç olmadığı iddia edildiği topluluklarda bile, zamanla, bu aile biriminin oluşmuş

81 Ivan F. Nye ve F.M. Berardo, *a.g.e.*, s. 52'den Benjamin Schlesinger, "Family Life in the Kibbutz of Israel: Utopia Gained or Paradise Lost", *International Journal of Comparative Sociology*, 11 (Dec. 1970), ss. 255-266.

82 Bu konu için bkz. Yonina Talmon, "The Family in Revolutionary Movement -The Case of the Kibbutz in Israel", M.F. Nimkoff, ed. *a.g.e.*, s. 269-286.

olduğu gözlenmektedir. Bu açıdan, bu gibi tek tük, küçük ve soyutlanmış insan gruplarında ya da topluluklarında, çekirdek ailenin bir vakitler görülmemiş olmasını genelleştirerek, çekirdek ailenin bütün dünya toplumlarını kapsayacak bir şekilde, evrensel olmadığını düşünmek hatalı bir yaklaşımdır. Kaldı ki, bu verilen örnekler, ulusal sınırlara sahip belli toplumlar (A. B. D., Hindistan ve İsrail) içinde daha küçük ve kendilerine özgü bir sosyal örgütlenmeleri bulunan insan toplulukları olup, içinde buldukları toplumları temsil etmekten uzak, istisnai durumlardır.⁸³

VII. AİLENİN BİLEŞİK TİPLERİ (COMPOSITE TYPES OF THE FAMILY)

Çekirdek aile birimleri, insan topluluklarının büyük bir çoğunluğunda, kendi başlarına bağımsız ve soyutlanmış bir halde bulunmazlar. Bunlar, çoğu kez, daha geniş aile örgütlenmelerinin alt birimlerini oluştururlar. Murdock bu gibi geniş aile grupları için "ailenin bileşik" tipleri terimini kullanmayı uygun görmüştür. Bu kavramın literatürde yaygın bir kullanımı olduğu görülmektedir.

Bu bileşik tipler ise, "evlilik bağı"nın ya da "kan bağı"nın esas alınmasına göre, biri "poligam aile", diğeri de "geniş aile" olmak üzere, birbirinden farklı iki aile sistemi halinde ele alınmaktadır.⁸⁴

Ailenin bileşik tipleri, çoğunlukla, büyük bir "hane" (*household*) oluştururlar. Bu geniş aile örgütlenmesinin üyeleri veya "hane halkı", ya büyük, tek bir evde, ya birbirine bitişik kulübelerde, ya da ortak bir avluya bakan odalarda ortak bir hayat sürerler. Bu tip ailenin bireyleri, ortak bir yerleşim biriminin paylaşılması sonucu birbiriyle yüz yüze ve yakın ilişkiler içindedirler. Bu kişiler, ayrıca, soyun izlenmesi kuralları yanı sıra mirasın geçiş biçiminin de etkisiyle ortaya çıkan belirli bir akrabalık sisteminin sürdürülmesini sağlarlar.⁸⁵

1. Poligam aile (polygamous family)

Bu tip aile, sadece poligami'ye (çok eş evliliğe) izin veren topluluklarda görülmektedir. Birden fazla eşin bulunduğu bu tür aileler, ortaklaşa paylaşılan "eş" in cinsiyetine göre iki şekilde adlandırılırlar. Bunlardan biri, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi sonucu

83 Ivan F. Nye ve F. M. Berardo, *a.g.e.*, s. 52.

84 *ayw errr*, s. 36.

85 G. P. Murdock, *a.g.e.*, s. 23 ve s. 36.

ortaya çıkan "polijeni ailesi" (*polygynous family*), diğeri de, bir kadının birden fazla evliliğinin bir sonucu olan "poliandri ailesi" (*polyandrous family*) dir. Murdock'un 554 toplum üzerinde yaptığı ve 1957'de yayınlanan bir başka araştırmasında,⁸⁶ polijeni'nin 415, monogami'nin 135, poliandri'nin ise ancak birkaç toplumda geçerli evlilik kuralı olduğu belirtilmektedir. Diğer bir deyişle, insan topluluklarının % 75 inde polijeni görülmektedir. Dolayısıyla, poligam aile olarak daha çok polijeni ailesi ile karşılaşmaktayız. Bu bakımdan, literatürde geçen "poligami" ve "poligam" terimleri aslında "polijeni"yi ifade eder bir biçimde kullanılmaktadır.⁸⁷

Poligami'nin, cinsler arası doğal bir dengenin bulunduğu toplumlarda görülmemesi gerektiği düşüncesi yaygındır. Şöyle ki, iki cinsin sayıca kabaca eşit olduğu hayali bir toplumu ele alırsak, böyle bir ortamdaki bütün yetişkinlerin birbiriyle evlenme şansı vardır. Cinslerin dağılımı hemen hemen eşit olduğuna göre, "teke tek" evlilik, yani monogami oluşacaktır. Ama, bu hayali toplumda erkeklerin en az iki kadınla evlenmeye kalkışması halinde, o toplumdaki erkeklerin yarısı evlenme imkânından mahrum kalacaktır. Dolayısıyla, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenebilmesi ancak erkek cinsinin aleyhine, cinsler arası bir dengesizlik halinde mümkün olabilecektir.⁸⁸ Bu sebeple, bir erkeğin alabileceği kadınların sayısının ya kanunlara ve göreneklere göre, ya din açısından, ya da uygulamadaki güçlükler sonucu kısıtlandığı ileri sürülmektedir.⁸⁹

Poligam toplumlar üzerinde yapılan araştırmalar, cinsler arası doğal dengenin bozulması dışında başka faktörlerin de polijeni ya da poliandri uygulamalarını gerektirebildiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, bir toplumda poligami'nin şu durumlarda görüldüğü tespit edilmiştir:⁹⁰

a) toplumun görenekleri gereğince, cinslerden birinin ya doğar doğmaz, ya da kısa bir süre sonra öldürülmesi halinde,

b) topluma özgü özel şartların etkisiyle, cinslerden birinin yaşama süresinin kısa olması halinde,

⁸⁶ M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, s. 15'den G.P. Murdock, "World Ethnographic Sample", *American Anthropologist*, Vol. 59 (1957), s. 686.

⁸⁷ R. Piddington, *a.g.e.*, s. 114.

⁸⁸ Ivan F.Nye ve F.M. Berardo, *a.g.e.*, s. 37.

⁸⁹ R. Piddington, *a.g.e.*, s. 111; Ivan F.Nye ve F.M. Berardo, *a.g.e.*, s. 37.

⁹⁰ Claude Lévi-Strauss, *a.g.m.*, ss. 54-56.

c) toplumun tabakalaşma sisteminin, üst sınıfa ya da belirli bir zümreye mensup olan erkeklere ayrıcalık tanınması halinde.

Gerçekten, toplumda yeni doğan çocuğun (ki bu çoğunlukla kız çocuktur) çeşitli sebeplerle⁹¹ öldürülmesi, sözgelimi, "poliandri ailesi" nin ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Hindistan'daki *Todolar* bu duruma tipik bir örnektir. Öte yandan, topluma özgü özel şartlar özellikle erkek nüfusun aleyhine çalışmaktadır. Örneğin, polijen toplumlardan biri olan *Eskimolar*da avcılık esas olduğundan, bu tehlikeli uğraş, toplumda erkek nüfusu azlığı yaratmakta önemli bir faktördür. Bir toplumdaki erkek nüfusun, dağlık bir yörede bulunmanın sonucu ekilebilir arazinin kıtlığı sebebiyle, "savaşçı", "rehber", ya da "yük taşıyıcı" gibi meslekler edinmesi, bunları tehlikelerle dolu yarı-göçer bir hayat tarzına sürükleyebilmektedir. Bu durumun, sözgelimi, Hindistan'ın güneybatısındaki *Nayar* topluluğundaki poliandri'ye yol açtığı görüşü yaygındır.⁹² Bundan başka, Tibet'te görüldüğü üzere, keşişliğin yaygınlığı da toplumdaki erkek nüfusun belli bir kesimine evlenme yasağı koyabilmektedir.⁹³ Bu da toplumda, evlenebilecek kadın ve erkek sayısı arasında dengesizlik yaratmaktadır. Bazı toplumlarda da kadın nüfusunun, belirli bir sınıftan ya da zümreden olan erkeklerin "tekel" inde olması gibi durumlar görülmektedir. Bir başka deyişle, polijeni ailesini oluşturma hakkı, toplumun sınırlı bir kesimine tanınmaktadır. Toplumun genelinde, bu gruplar dışında monogami görülmektedir. Böyle bir toplumda yüksek bir konuma sahip bir erkek, statüsünü pekiştirmek için birçok eşe sahip olur.⁹⁴

Öte yandan, yine toplumun tabakalaşma sisteminden kaynaklanan bir başka sınırlayıcı faktör vardır: Polijeni'nin görenekler ve kanunlar çerçevesinde toplumda belirli bir sınıf ya da zümreye özgü olmaması halinde bile, ekonomik durumun yetersizliği, "polijen" olarak tanımlanan bir topluluktaki çoğu erkeklerin birden fazla eş almasını engellemektedir. Böylece, bu gibi topluluklarda ancak maddi durumu elverişli olan erkekler polijeni ailesine sahip olabilmektedirler. Bu durumda da, evlenen kadın sayısı erkeğin ekonomik durumunun bir göstergesi olduğundan, polijeni erkeğe prestij ya da üstünlük sağlamakta-

91 Bu konu için bkz. Aygün Erdentug, "Soç kavramının Kültür Farklılığı Açısından Değerlendirilmesi", *A.Ü.D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, sayı 11, 1982, ss. 156-158.

92 C. Lévi-Strauss, *a.g.m.*, s. 54-55.

93 H.R.H. Prince Peter of Greece and Denmark, "The Tibetan Family System", M.F. Nimkoff, ed., *a.g.e.*, s. 195.

94 M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, ss. 17-18.

dır.⁹⁵ Kaldı ki, bazı topluluklarda erkeğin evli olduğu kadınlar, erkeğin yeni bir evliliğe niyeti olmasa bile, onu tekrar bir eş almaya teşvik etmektedirler; çünkü, alınacak kadın, hem ortak eşlerin birbirlerine nispetle statülerini (birinci, ikinci, üçüncü eş, v.s.) yükseltecek, hem de bunların hanede görmeleri gereken işlerini azaltacaktır.⁹⁶

1.1. Polijeni ailesi (polygynous family)

Erkeğin birden fazla kadınla evli olması sonucu ortaya çıkan "polijeni ailesi"nde erkek, evli olduğu her kadın ve ondan olan çocuklarıyla ayrı birer çekirdek aile sayılmaktadır. Şöyle ki, çoğunlukla ayrı hanelerde ya da aynı hanede ayrı odalarda yaşayan kadınların ve de onların çocuklarından oluşan sosyal birimlerde erkek, hem "koca" hem de "baba" rollerini üstlenmektedir.⁹⁷ Böylece erkek, ayrı kadınların ortak kocası ve bu kadınların çocuklarında ortak babası olması sebebiyle, üyesi bulunduğu birkaç çekirdek aileyi birleştirerek, bunların polijeni ailesine dönüşmesini sağlayıcı ana unsur olmaktadır.

Polijeni ailesinin yapısını, bunun görüldüğü toplumun polijeni'ye ilişkin kurallarının tayin ettiği anlaşılmaktadır. Polijeni'de birincil ve ikincil evlilikler diye bir ayırım yapılmaktadır. "Birincil evlilik" (*primary marriage*), bireyin ilk yaptığı evlilik, "ikincil evlilik" (*secondary marriage*) ise bundan sonra yapılan evlilik ya da evliliklerdir. Çeşitli kültürlerde, bu iki durumda farklı kuralların uygulanması, konuyu önemli kılmaktadır.

"Birincil evlilik"e ilişkin kuralların başında, yakın akraba evliliği yasağı (*incest*) gelmektedir; eş seçiminde, ana-baba, ağabey, abla ve kardeşler gibi yakın akrabalar dışlanarak, yerine "çapraz-kuzen" ya da "paralel-kuzen"⁹⁸ evlilikleri tercih edilmektedir. "İkincil evlilik" de ise bazı toplumlar eş seçimini sınırlamakta, bazıları da daha geniş tutmaktadır. Çoğunlukla ikinci eşin birinci eşle olan akrabalık derecesi, "ikincil evlilik" in gerçekleşmesinde etkin olmaktadır.⁹⁹ Bu bakımdan, bazı "polijen" toplumlarında, "kız kardeşlerle evlilik" (*sororate*), yani dul kalan evli erkeğin karısının kız kardeşi ile evlenme-

95 Ivan F.Nye ve F.M. Berardo, *a.g.e.*, ss. 37-38.

96 *ayrı eser*, s. 40.

97 G.P. Murdock, *Social Structure*, s. 29.

98 "Çapraz-kuzen"ler aynı cinsten, "Paralel-kuzen"ler de aynı cinsten olan kardeşlerin çocuklarıdır.

99 G.P. Murdock, *Social Structure*, s. 29.

sini öngören bir evlilik kuralı da görülmektedir. Bu gibi topluluklarda erkek, kadının sağlığında da onun kız kardeşi ile evlenebilmektedir. Böylece, birinci eşin üstüne, onun kız kardeşi ya da kız kardeşleri ile yapılan ikincil evlilik sonucu, antropolojik literatürde "kız kardeşler polijeni" (*sororal polygyny*) denilen bir evlilik durumu ortaya çıkmaktadır. Murdock bu terimin, hem kadının sağlığında, hem de onun ölümünden sonra, kadının kız kardeşi ile yapılmış ikincil evlilikleri belirtmek üzere kullanıldığını söylemektedir.¹⁰⁰

"Kız kardeşler polijeni" sinden oluşan polijeni ailesinin tercih edilmesinin çeşitli sebepleri vardır.¹⁰¹ Polijeni'de, monogami'de karşılaşılmayan birtakım sorunlar çıkabilmektedir. Bunların başında, cinsel kıskançlıklardan kaynaklanan çekişmeler gelmektedir. Ayrıca, ailenin ekonomisi ile ilgili olarak yapılacak işlerin kadınlar arasında paylaşılması da tartışmalara yol açmaktadır.

Karşılaştırmalı incelemeler, çeşitli kültürlerin bu gibi sorunlara farklı çözümler getirdiklerini göstermektedir. Bu çözümlerden biri, daha sonraki evliliklerin, ilk evlenilen kadının kız kardeşi veya kız kardeşleri ile yapılmasıdır. Kız kardeşlerin ana-baba ailesinde birlikte büyümeleri sonucu, bunların birbiriyle yaşamakta belli bir uyum sağlamış oldukları kabul edilmektedir. Dolayısıyla, kız kardeşler arası karşılıklı hoşgörü ve ekonomik işbirliği gibi alışkanlıkların baba evinden koca evine "taşınacağı" düşünülmektedir. Bu bakımdan, farklı ailelerden olan kadınlarla evlilik yerine kız kardeşlerle evliliğin oldukça yaygın olduğu görülmektedir.

Bir başka çözüm de, evlenilen kadınların ayrı yerleşim birimlerinde (kulübe ya da oda olabilir) yaşamalarıdır. Bu durum, özellikle kadınların kız kardeş olmadıkları zaman geçerlidir. Örneğin *Crow*, *Sinkaletk* ve *Soga*¹⁰² topluluklarında "kuma"¹⁰³ ların kız kardeş olmaları halinde *ayrı* yerleşim biriminde, akraba olmamaları halinde de *ayrı* yerleşim birimlerinde çocuklarıyla yaşadıkları tespit edilmiştir. Birbirine yabancı kadınların aynı haneği paylaştıkları da görülmektedir; ancak, yine de kadınların hane içinde kendilerine özgü ayrı bir odaları bulunmaktadır.

100 *ayrı yer*.

101 *ayrı eser*, ss. 30-31.

102 *Crow* ve *Sinkaletk*, Kuzey Amerika kıtası yerlilerindedir; *Soga*'lar ise Uganda'da bir kabiledir.

103 Eskiden Türkiye'de var olan ve bugün hâlâ bazı köy topluluklarımızda görülen polijeni'de, aynı erkeğe varan kadınların birbirine göre olan adı.

Polijeni ailesinde düzeni sağlayıcı bir başka çözüm de kadınlardan birine, genellikle ilk evlenilen kadına, diğerlerine üstün bir sosyal konum tanımaktır. Böylece, erkeğin hanesinde yapılacak işlerin düzenlenmesi görevi de ona düşmektedir.

Muhtemel cinsel kıskançlığa çözüm olarak da kocanın, eşlerden her birini dönüşümlü ziyaret etmesi esası getirilmiştir. Ayrıca koca, evli olduğu kadınlardan birine duyduğu ilginin azaldığı, veya kadının kadınlık görevini yerine getiremeyecek kadar yaşlandığı, ya da hastalandığı hallerde bile, o kadının sırası geldiğinde onun kulübesinde (veya odasında) geceyi geçirmek zorundadır. Böylece, kadının istenilmemesi hali açıkça ortaya konmadığından, kadının toplum önünde küçük düşürülmesi sonucu doğabilecek sürtüşmeler de önlenmektedir.

Polijeni ailesine ilişkin, bir de "eş ödünç verme" (*cicisbeism*)¹⁰⁴ göreneğine değinmek gerekmektedir. Evli bir kadının evlilik dışı cinsel ilişkide bulunmasına izin veren, bunu hoş görüyle karşılayan bu göreneğin, özellikle monogam topluluklarda "ahlaksızlık" olmasa bile, oldukça "garip" karşılandığı bir gerçektir. Oysa bu göreneğin bulunduğu topluluklarda *cicisbeism*, akrabalığın, konukseverliğin ve hatta dostluğun bir ifadesidir. Dahası, bu görenek, bazı topluluklarda yerine getirilmesi gereken bir zorunluluktur. Genellikle, "eş ödünç verme" konusunda akla ilk gelen *Eskimo* topluluğudur. Bu toplulukta bir erkeğin, hanesine gelen yalnız erkek konuğuna, konukseverliğin bir belirtisi olarak karısını "ödünç vermesi" beklenirdi; ancak, burada kocanın ve kadının rızası gereklidir. Böyle bir konukseverliğin red edilmesi hem ev sahibi erkeğe hem de karısına hakaret sayılırdı.¹⁰⁵ Aynı şekilde *Eskimo* erkeği, gerektiğinde, bir arkadaşına karısını bir mevsimlik de ödünç verebilmekteydi. Ayrıca, sonbaharda yapılan kutlama törenlerinde¹⁰⁶, *Eskimo* erkekleri arasında "eş değiş-tokuşu" zorunluluğu vardı.¹⁰⁷ Bununla beraber, erkek evin reisi olduğundan, onun izni olmaksızın yapılan cinsel uygunsuzluklar şiddetle cezalandırılırdı.¹⁰⁸

104 "che-chez-be'izm" şeklinde okunur.

105 W.F. Ogburn ve M.F. Nimkoff, *Technology and the Changing Family* (Cambridge: Massachusetts: Houghton Mifflin Co., 1955), ss. 35-36.

106 *Eskimo*'lar, av mevsiminin sonu olan sonbaharda, kış için yeterli miktarda besin kaynağı sağlanmış ve depolanmış ise, törenler yaparlar, eğlenirler ve birbirini ziyaret ederlerdi.

107 R. Piddington, *a.g.e.*, ss. 48-49.

108 W.F. Ogburn ve M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, s. 36; "zina" sayılacak davranışlar için bkz. Aygen Erdentuğ, *a.g.m.*, ss. 164-166.

Buna benzer bir durum, Avusturalya'daki *Dieri* boyunda da görülür. Bu toplulukta da erkekler "eş"lerini, onun evli olup olmadığına bakılmaksızın, bir erkek akrabasına ödünç verebilmektedir. Bu, herhangi bir zamanda, ya da özel günlerde, örneğin *pirrauru* törenlerinde, yapılabilir. Bu toplulukta bu göreneğin *Eskimolardan* bir farkı vardır. O da, *Dierilerde* erkeğin, kadının isteksizliğine rağmen karısını bu tür bir evlilik dışı ilişkiye girmeye zorlamasıdır.¹⁰⁹

Tahiti'de ise *cicisbeism* daha çok bir dostluğun ifadesidir. Bu toplulukta iki erkeğin ant içerek, "tayo" denilen, ömür boyu sürecek bir arkadaşlık ilişkisine girmeleri mümkündür. Bu ilişkinin bir özelliği de erkeğin "tayo"suna eşini ödünç verme zorunluluğudur. Bu özel hak, konuklara da tanınabilmektedir. Hatta, bu topluluklardan birinin şefi ile "tayo" olan Avrupalı bir gezgin, şefin kendisine sunduğu kadınla cinsel ilişkide bulunmak istemediği için oldukça güç bir durumda kalmıştı. Öte yandan, Tahiti'de toplumca onaylanan bu "tayo" ilişkisi dışında, evli kadınların kocalarına sadık kalmaları beklenilir.¹¹⁰

1.2. Poliandri ailesi (polyandrous family)

Poliandri ailesi, yeryüzü insan toplulukları arasında bugüne kadar tespit edilebilen birkaç toplulukta görülen bir aile örgütlenmesidir. Antropologlar, bir kadının birden fazla erkekle evliliğinin, bir vakitler var olmuş (sömürgecilik döneminden önce), ya da halen var olan bir sosyal örgütlenmenin bir ürünü olduğunu iddia etmektedirler. Bu topluluklar şöyledir: Polenezya'daki *Markiz adaları yerlileri*¹¹¹; *Tibet* liler; Seylan'daki *Kandyan Sinhal* liler; Hindistan'ın güneybatısındaki Kerala eyaletinin Malabar kıyısındaki *Nayar* lar, *Tiyarlar* ve *Kammalanlar* ile, yine Hindistan'ın güneyindeki Nilgiri tepelerinde yaşayan *Todalar*.¹¹²

Bu topluluklarda görülen poliandri'nin kapsam bakımından birbirinden farklı olduğu ileri sürülmüştür. Diğer bir deyişle, birincil ve ikincil evlilikler bakımından iki tür poliandri oluşabilmektedir. Bun-

109 R. Piddington, *a.g.e.*, s. 115.

110 aynı yer.

111 Pasifik Okyanusu'nun (Büyük Okyanus) ortasında, ekvatorun 10° güneyinde, Fransızların hakimiyetinde bulunan takımadalar; yabancı literatürde "Marquesas" olarak geçer.

112 G.P. Murdock, *Social Structure*, s. 25; H.R.H. Prince Peter of Greece and Denmark, "The Tibetan Family System", *a.g.m.*, s. 192 ve ss. 207-208.

lardan biri, *Tibet tipi poliandri*'dir. Bu tipe, evlenilen erkeklerin kardeş olmasını öngören görenekler sonucu, "erkek kardeşler poliandrisi" (*fraternal polyandry*) ya da "adelfik tip" (*adelphic type*)¹¹³ de denilmektedir. Diğerinde ise, kocalar arasında bu tür bir yakınlığın bulunması koşulu yoktur; bu durum, *Nayar tipi poliandri* ifadesi ile dile getirilmektedir.

Tibet'lilerde "erkek kardeşler poliandrisi" uygulaması, mal varlığının bölünmemesini sağlıyordu. Şöyle ki, erkek kardeşler bir kadını "ortak eş" almakla, mal varlığı olan toprakla birlikte çocukları da "paylaşıyorlardı". Çocukların olmaması halinde ise, "evlat edinme" (*adoption*) yoluna gidilirdi; çünkü, Tibet'liler, kıt olan toprağın bölünmemesi¹¹⁴ yanı sıra, aile adının sürdürülmesine de önem veriyorlardı. Bu bakımdan, bu toplumda iki tür evlilik tipi görülüyordu. Bunlardan en yaygın olanı, "baba yanı yerleşme" (*patrilocal*) ve "baba soyunun izlenmesi" (*patrilineal*) gibi özellikler gösteren *bag-ma*¹¹⁵ dır. Diğer, sadece gerektiğinde, olağan durumlar dışında uygulanan, "ana yanı yerleşme" (*matrilocal*) ve "ana soyunun izlenmesi" (*matrilineal*) özelliklerine sahip olan *mag-pa* idi. İkinci tür evlilik, mirasçı erkek çocuğun bulunmadığı ve herşeyin en büyük kız çocuğa geçtiği hallerde geçerliydi. Diğer bir deyişle, kız çocuk, *mag-pa* ile, bir ya da birden fazla erkekle evlenerek, hem aile mülkünün bütünlüğünü koruyordu hem de aile adının sürdürülmesini sağlıyordu.¹¹⁶

Tibet tipi poliandri, Tibet dışında, Seylan'daki *Kandyan Sinhali* lilerde ve Hindistan'ın güneybatı kıyısındaki Kerala eyaletinde yaşayan *Tiyyar*larda ve *Kammalan*larda da saptanmıştır. Seylan'daki toplulukta da poliandri'nin amacı, mal bütünlüğünü sağlamaktır. Bu toplulukta, "erkek kardeşler poliandrisi" dışında, kadının birden fazla erkekle "birlik"leri fuhuş kabul edilirdi. Ayrıca, baba ve oğulların aynı kadına "ortak eş" oldukları da vaki idi. Öte yandan, bir vakitler Seylan'da yaşadıkları iddia eden *Tiyyar*lar, Hindistan'a göç ettiklerinde kendilerine özgü poliandri'yi de beraberlerinde getirmişlerdi. Bu da, *Tiyyar*ların, kendileriyle aynı yörede (Kerala) yaşayan *Nayar*-

113 "Adalphic" sözcüğü "erkek kardeş" anlamına gelen Yunanca *adelphos*'tan türetilmiştir.

114 Tibet, genellikle çıplak ve kayalık dağlarla kaplı bir ülke olduğundan ekilebilir arazi oldukça azdır; toprağın bölünmek istenmeyişli bu duruma bağlanmaktadır.

115 Tibet'te, bütün ülke çapında uygulanan bu tür evliliğe *na-ana* denilmektedir; batı Tibet'te bu evliliğe *bag-asa* denir.

116 H.R.H. Prinso Peter of Greece and Denmark, *a.g.az.*, ss. 197-198.

lardan farklı bir poliandri yapısına sahip olmalarının bir sebebi olarak kabul edilmektedir.¹¹⁷

Nayar tipi poliandri, Tibet tipinden, kocalar arasında kardeşlik bağının bulunmamasıyla fark eder. Bununla beraber, daha önceden değindiğimiz üzere, *Nayar*larda, kadının *sandbandham* evlilik töreni ile evlendiği erkek, kendi kastındaki bütün erkekleri temsil etmekte idi. Kast, kapalı bir sosyal grup olduğundan, kasttaki erkeklerin hem birbirlerini yakından tanımaları hem de akraba olmaları ihtimali yüksektir. Bu topluluktaki "ana yanı yerleşme" ile birlikte mirasın geçişinde¹¹⁸ ve soyun izlenmesinde ana soyunun esas alınması, bu ihtimali güçlendirmektedir; çünkü, bu sistem erkekleri, üye sayısı 20 ile birkaç yüz arasında değişen *taravad*'ların mensubu yapmaktaydı. Bu bakımdan, aynı *taravad*'dan olan erkekler birbiriyle akrabaydı. Kaldı ki, genellikle belirli *taravad*'lar belirli alt kастları oluşturlardı. Dolayısıyla *Nayar* tipinde bile, kadının evlendiği erkekler arasında bir "yakınlık" olduğu dikkati çekmektedir.

Todalardaki poliandri ise, Tibet ve *Nayar* tiplerinin bir karışımıydı. Bu toplulukta bir kadının evleneceği erkeklerin, ya birbiriyle kardeş, ya da toplumda soyun izlenmesine ilişkin kurallar gereğince, birbirine "kardeş" veya yakın akraba sayılanların olması zorunluluğu vardı. Ama, Tibet'tekinden farklı olarak bu tür bir düzenleme, mal varlığının bütünlüğünü sağlamak amacı gütmüyordu. Bilakis, *Todalarda* babanın ölümü ile onun sahip olduğu manda sürüsü (bu topluluk hayvancılıkla geçindiğinden bunların sahip olabildikleri tek mülk budur) oğulları arasında paylaştırılırdı. Oğullar paylarına düşen ile istediklerini yapmakta özgürdü. Dolayısıyla *Todalardaki poliandri*'de erkekler, sadece "eş" olarak alınan kadın konusunda ortak idiler.¹¹⁹ Bu toplulukta erkeklerin bir kadını "paylaşma" zorunluluğu, bunlarda kız çocuklarını öldürme göreneğinin bir sonucu olan kadın sayısı azlığına bağlanmaktaydı. Ama, İngiliz sömürgeciliği döneminde, kanun zoruyla cinsler arası doğal denge sağlanır sağlanmaz, erkek kardeşlerin bu sefer polijeni'ye kaydıkları görülmüştür.¹²⁰

117 *aynı eser*, ss. 207-208.

118 Mirasın geçiş biçiminin, biri *patrilineal* diğeri de *matrilineal* olmak üzere, başlıca iki şekilde olduğu tespit edilmiştir: bir erkeğin mal ve mülkü oğluna geçiyorsa "patrilineal", kız kardeşinin oğluna geçiyorsa "matrilineal"dir. Mal ve mülkün erkeğin erkek kardeşine geçmesi ise, iki sistemden birine göre düzenlenir; bunlardan hangisinin seçileceği, erkek öldüğünde onun erkek kardeşinin hayatta olup olmamasına bağlıdır (bkz. G.P. Murdock, *Social Structure*, s. 37).

119 H.R.H. Prince Peter of Greece and Denmark, *a.g.m.*, s. 208.

120 C. Levi-Strauss, *a.g.e.*, ss. 53-54.

Baba soyunun izlendiği Markiz adaları yerlilerinde¹²¹ "erkek kardeşler poliandrisi" görülmekle beraber, buradaki uygulamaya Nayar tipi demek de zordur. Şöyle ki, bu yerlilerde kadın, ilk kocası olan "esas koca" (*main husband*) ve ikincil evlilikleri sonucu edindiği diğer kocalarıyla birlikte aynı hanede oturmaktaydı. Bu toplulukta, hanede fazla erkeğin bulunması, haneye insan gücü sağlamakla birlikte, hane için bir prestij kaynağı da oluyordu. Ancak, kadının ve "esas koca"nın hanedeki statülerinin ve rollerinin bu topluluktaki mirasın geçiş biçimi ile yakın ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu toplulukta miras ve aile adı, hanedeki en büyük çocuğa geçerdi. İlk çocuğun kız olması halinde bir erkek çocuğun evlat edinilmesi, bu yerlilerin erkek çocuğunu "hane başı" görmeyi tercih ettiklerini ortaya koymaktadır. Hatta bu konuda, ilk doğan erkek çocuğun "baba"sını, yani "esas koca"yı, yerinden ettiğine dair çeşitli mitler vardı. Bununla beraber kız çocuğuna, ailenin en büyük çocuğu olması nedeniyle mirasın devredildiği de görülebiliyordu; çünkü, erkek çocuk "evlat edinme", çocuğun alındığı aileye oldukça yüksek bir bedel ödenmesini gerektirdiğinden, Markiz adası yerlilerinin ancak sınırlı bir kısmı buna kalkışabiliyordu. Ayrıca, "evlat edinme" olayı, aslında iki hanenin (çocuğun alındığı hane ile evlat edinildiği hane) birleşmesine ve kaynaşmasına yol açtığından bu durum, hem ailelerin hem de gelecekte mirasa konmak üzere evlat edinilen erkek çocuğun toplumdaki konumunu yükseltiyordu.

Mirasın en büyük erkek çocuğa geçmesi halinde, bu erkek, hanesinde kalarak bir kadınla evlenirken, diğer erkek kardeşleri de evlilik çağına geldikçe başka hanelere "koca" oluyorlardı. Bu bakımdan, bu toplulukta "erkek kardeşler poliandrisi"nin oluşmasına imkan yoktu. En büyük erkek çocuk, evlendiği kadının "esas kocası" ve "hanenin başı" statülerini kazanırken, onun erkek kardeşleri diğer hanelerde çoğunlukla "ikinci", "üçüncü", v.s. koca durumuna geçebiliyorlardı. Bu gibi ailelerde otorite esas kocada olduğundan, ancak onun yokluğunda ikinci koca haneye sahip çıkabiliyordu. Bu ailede kadının haneye ekonomik bir katkısı yoktu; görevi sadece kocalarını memnun etmektir.

121 Bu konu için öz. Ralph Linton, "Marquesan Culture", *The Individual and His Society: The Psychodynamics of Primitive Social Organization* by Abram Kardiner (New York: Columbia Univ. Press, 1955), ss. 137-196.

Tabii, bu arada, erkek kardeşlerden birinin başka hanece evlat edinilmesi ve onların mirasçısı olması, ya da bir kız çocuğuna miras kalması gibi durumlarda onunla evlenerek "esas koca"lığa geçmesi de mümkün olabiliyordu. Bu ikinci halde mirasçı, evlenilen kadın olduğundan, haneye kadın hakim olmakta, evlendiği ilk erkek, yani "esas koca"sı da haneyi onun isteğine göre yöneten yardımcısı durumuna düşüyordu.

Aslında burada, Tibet'teki poliandri ile Markiz adaları poliandri'si arasında bir benzerlik dikkati çekmektedir. Tibet tipinde de kadının hane içinde her hangi bir gücü yoktu; bunda kadının, hanedeki erkeklerin ortak isteklerine boyun eğen bir yaratık olarak görülmesinin rolü vardı. Ama, hanede erkek çocuk olmaması halinde kız çocuk mirasçı olduğundan, aile adını sürdürmek ve malın bölünmemesini sağlamak için kız çocuk *mag-pa* evliliği ile hanenin başına geçmekte ve böylece belirli bir otoriteye sahip olmaktadır.¹²²

Markiz adaları yerlilerindeki poliandri'nin varlığı da kadın nüfusunun azlığına bağlanmaktadır. Ancak, bu yerliler, kendilerinde kız çocuklarını öldürme göreneğinin bulunmadığını ısrarla iddia ettiklerinden Linton, bu duruma şöyle bir yorum getirmiştir. Ona göre, yerlilerin, geçmişte, besin kaynaklarının yetersizliği karşısında, kızların doğurarak nüfusun artmasına sebep olacakları enşesiyle, bunu bir görenek haline dönüştürmüş olmasalar bile, zaman zaman kız çocuklarını feda etmiş olmaları gerekmektedir.¹²³

Öte yandan, polijeni ailesinde çocukların tek ve ortak bir babası vardır; çocuğun annesi de onu doğuran kadındır. Oysa, poliandri ailesinde birden fazla koca olduğu için, doğacak ya da doğan çocuğun hangi erkeğin çocuğu olduğunu kestirmek mümkün değildir. Dolayısıyla, poliandri toplumlarında çocuğun babalığı, topluluğun göreneklerine göre belirlenmektedir: *Todalarda*, kocalardan birinin doğacak çocuğa sahip çıkmasını sağlayan bir "ok ve yay töreni"¹²⁴ vardır. Da-

122 H.R.H. Prince Peter of Greece and Denmark, *a.g.m.*, s. 199.

123 Ralph Linton, "Marquesan Culture", s. 155.

124 Yabancı literatürde "bow and arrow ceremony" olarak geçen bu uygulama şöyledir: Evli kadın, hamileliğinin yedinci ayında, yanına doğacak çocuğun babası olması istenilen erkeği (yani kocalarından birini) de alarak ormana gider. Erkek, ormandaki ağaçlardan birinde bir oyuk açarak, bu oyukun içine yanık bir kandel koyar. Kadının ve erkeğin akrabaları toplaşarak doğacak çocuğun, ana ve babası dışında, kendi akraba gruplarına da nit olduğunu belirleyici birtakım ayinler yaparlar. Kadın, sözü edilen ağacın önüne oturur. Kocası kendisine özel olarak yapılmış bir yay ve ok verir; bunları verirken de her klan için değişik olan özel bir söz söyleyebilir. Böylece, doğacak çocuk ile babasının

ha önce değinilen *Nayar*lardaki uygulamada ise, evli erkeklerden biri, babalığı üstlenerek doğum parası vermek suretiyle çocuğun "meşru baba"sı oluyordu. Tibet tipi poliandri'de, mirasın geçişinde baba soyu izlendiğinden (*patrilineal* sistem), "ortak" mülk, "ortak" kadın yanı sıra "ortak" çocuklar sözkonusuydu. Markiz adalarında da ilk koca "esas koca" kabul edildiğinden bu erkek, doğan bütün çocukların "baba"sıydı.

2. Geniş aile (extended family)

Hatırlanacağı üzere, çekirdek ailelerin, biri "evlilik bağı", diğeri de "kan bağı" olmak üzere iki esasa göre genişlemesiyle ailenin bileşik tipleri meydana geliyordu. Evlilik bağlarının temel alındığı poligam aileye yukarıda değinilmiştir. Burada ise, poligam ailedeki "karı-koca birliği" yerine "ana-baba ve çocuk ilişkisi"nin çeşitli görünüşleri şeklinde ortaya çıkan ve kan bağına¹²⁵ dayalı geniş aile tipleri üzerinde durulacaktır.

Bu çalışmanın "Çekirdek Aile" kısmında belirtildiği üzere, çağdaş batı toplumlarındaki çekirdek ailede karı-koca arasındaki evlilik ilişkisinin büyük önemi vardır. Bu tip aile en fazla iki kuşağı barındırır; bunlar ana-baba ve çocuklarıdır. Bu ailedeki karı-koca, sadece birbirlerine ve onlara bağımlı bulunan çocuklarına karşı bir sorumluluk ve yükümlülük duyarlar. "Evlilik ailesi sistemi" (*conjugal family system*) olarak bilinen bu sosyal birim, genellikle, ana-babanın ölümüyle ya da çocukların evden ayrılmasıyla sona erer. Böyle bir aile tipi, ne aile geleneklerinin, ne de ailenin mal varlığının bölünmeden kuşaklar boyunca aktarılması için uygun bir ortamdır. Oysa "kandaş aile sistemi" (*consanguine family system*) adıyla da ifade edilen geniş aile sisteminde, "ana-baba ailesi" ile "evlilikle kurulan aile"ler birleştirilerek kaynaştırıldığından, hem aile geleneklerinin hem de aile mülkünün kuşaklar boyunca aktarılması mümkündür.¹²⁶

klans arasında bir bağ sağlanmış olur. Kadın, yayı ve oku altına doğru kaldırarak karşıdaki ağaç oyduğunda yanmakta olan kandle bir süre bakar. Bu işlem bitince akrabalar köye dönerler; kadın ve kocası ise ormanda kalıp başbaşa yemek pişirip yerler. Bu törendeki sembolizm bütünüyle anlaşılmasa da değildir. Buna rağmen bu tören, kadının kocaları arasından birinin, diğerlerinden nasıl ayrı tutularak toplumun üngürdüğü "baba"lık görevini üstlendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Zira, sözkonusu törenden sonra bu kadından doğacak bütün çocuklar bu erkeğin çocukları olduğu kabul edilmektedir - taa ki bir başka koca aynı kadınla "ok ve yay töreni"ni tekrar gerçekleştirene kadar. Bu ikinci törenden sonra doğacak çocuklar da ikinci "baba"nın olur. Böylece, her yeni törenle bu kadından doğacak çocukların "baba"ları değişir (Ralph Piddington, *o.g.e.*, ss. 113-114).

¹²⁵ G.P. Murdock, *Social Structure*, s. 2.

¹²⁶ Ivan F.Nye ve F.M. Berardo, *o.g.e.*, ss. 40-41.

Aslında, geniş ailenin yararları ya da fonksiyonları bu kadarla kalmamaktadır. Bu tip ailenin, aile üyelerinin hayatları boyunca karşılaşabilecekleri her türlü ihtiyaçlarını cevaplayacak birtakım özellikleri ya da görevleri vardır. W. Ogburn'a göre bunları şöyle sıralamak mümkündür:¹²⁷

a) Geniş aile, kendi başına yeterli ekonomik bir birimdir. Ailenin bütün üyeleri, bu "aile işletmesi"nin varlığının sürdürülmesi için çalışırlar- herkes, yapılacak işlere gücüne ve kapasitesine göre bir katkıda bulunmak zorundadır.

b) Aile üyelerinin sosyal statüleri ve ona ilişkin prestijleri, geniş aile tipinin o toplumdaki konumuna bağlıdır. Örneğin, geniş aile tipinin daha yaygın görüldüğü ülkemizin kırsal alanında sık sık rastlanılan "Kimlerdensiniz?" sorusunun altında bu olgu yatmaktadır.

c) Yeni yetişen kuşakların sosyalleşmesinde sadece ana-babanın değil, geniş ailedeki bütün yetişkinlerin sorumluluk ve yükümlülükleri vardır; çocuklar daha geniş bir akrabalık sistemi ile karşılaşmaktadır. Ayrıca, mesleki öğrenim ve eğitim geniş aile içinde verilir.

d) Geniş aile, üyeleri için bir güvence kaynağıdır; onları tehlikelere karşı korur; elden ayaktan düşen yaşlıların bakımını sağlar. Bu açıdan, bu aile, çağdaş toplumdaki polis ve sosyal güvenlik kuruluşları gibi kurumların görevlerini üstlenmiştir.

e) Geniş aile, aile bireylerinin dinin gereklerini öğrenebilecekleri ve uygulayabilecekleri ortamı sağlar.

f) Boş zamanların değerlendirilmesinde ve aile üyelerinin eğlence ihtiyacının sağlanmasında geniş ailenin önemli bir yeri vardır; bu konuda bireyleri yönlendirir.

v) Geniş aile, üyelerinin üreme-çoğalma, ve duygusal (ya da psikolojik) ihtiyaçları için gerekli ortamı sağlar. Ana-babadan birinin ölümü halinde, çocuğun fiziki ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ölenin yerine geçecek, ana ya da babanın kardeş, abla veya ağabeyi bulunur. Ayrıca, evlilik çağına gelenlerin başgöz edilmelerini sağlamak da, geniş ailenin görevlerindedir.

Öte yandan, geniş ailelerin kuruluşlarında yerleşme kurallarının önemli bir etkisi vardır. Mirasın geçiş şekli de belirli bir aile örgütlen-

¹²⁷ Bu konuyla ilgili bkz. Serim Timur, *a.g.e.*, ss. 6-7; C.C. Harris, *a.g.e.*, s. 105'den W.F. Ogburn, "The Changing Functions of the Family" in R.F. Winch *et al.*, *Selected Studies in Marriage and the Family* (London: Holt Rinehart, 1962), s. 157.

mesinin devamını sağlar. Bununla beraber, yerleşme kuralları ile mirasın geçiş biçimi arasında her zaman için bir uygunluk (*harmony*) söz konusu değildir. Toplumun kültürü, bazı durumlarda, yerleşme kuralına hiç de uygun düşmeyen bir miras geçiş şeklini uygulayabilmektedir. Buna karşılık yerleşme kuralları, her zaman için, toplumda görülen geniş aile örgütlenmesiyle uyumluluk gösterir. Bu bakımdan, burada, Murdock'un P. Kirchhoff'dan esinlenerek¹²⁸ oluşturduğu, *yerleşme kurallarını esas alan geniş aile tipolojisine* yer vermek daha uygun düşmektedir. Buna göre dört geniş aile tipi bulunmaktadır:¹²⁹

a) "Baba yanı yerleşik geniş aile" (*patrilocal extended family*): Bir erkeğin "evlilikle kurulan aile"lerini, evli oğullarını (ve onların eşlerini), oğullarının oğullarını, v.s. içine alan bir yerleşme şeklidir.

b) "Ana yanı yerleşik geniş aile" (*matrilocal extended family*): Bir kadının "evlilikle kurulan aile"lerini, evli kızlarını (ve onların eşlerini), kızlarının kızlarını, v.s. den oluşan bir yerleşim birimidir.

c) "İki taraflı yerleşik geniş aile" (*bilocal extended family*): "İki taraflı yerleşme"de yeni evli çiftin yerleşme yeri şartlara göre tayin edilmekteydi. Buna göre, oğulun ya da kızın "evlilikle kurduğu aile", "ana-baba ailesi"yle birlikte yaşayabilmektedir. Bu durumda, "ana-baba ailesi" ile bu çiftin oğullarından birkaçı (hepsi değil) ve eşleri, kızlarından birkaçı (hepsi değil) ve eşleri, ve bunların çocukları olan her iki cinsten torunların oluşturduğu bir yerleşme şekli ortaya çıkmaktadır. Murdock, bu tür geniş ailenin pek sık görülmediğine dikkati çekmektedir; çünkü ekonomik şartlar, çoğunlukla, patrilokal ya da matrilokal yerleşmeyi seçmeyi gerek kılmaktadır.

d) "Dayı yanı yerleşik geniş aile" (*avunculocal extended family*): Bu tip geniş aileye de pek sık rastlanmamaktadır. Murdock bu konuda yedi örnek verebilmektedir. İngiliz Kolombiyası'nın¹³⁰ batısında, Pasifik Okyanusu kıyılarında yaşayan *Haidalar*, bu tür geniş aileye tipik bir örnek kabul edilmektedir. Bu kabiledede, erkek çocuk, on yaşına gelince ana-baba evini terkederek, bir başka köyde oturan dayılarından birinin evine yerleşmektedir. Dayının konutu ve onun "hane başı" statüsü, gelip yanına yerleşen bu yeğenlerden birine miras kalmakta, bu yeğen de muhtemelen dayının kızıyla

128 G.P. Murdock, *Social Structure*, s. 34 den P. Kirchhoff, "Kinship Organization", *Africa*, V (1932), 190.

129 G.P. Murdock, *Social Structure*, ss. 34-35.

130 Günümüz Kanada'sının batı kıyısındaki bir eyalet (*British Columbia*).

evlenmektedir. Zamanla, mirası alan bu yeğenin kızkardeşlerinin oğulları da onun yanına yerleşerek kendisi gibi mirasa konmaktadır. Dolayısıyla, tipik bir *Haida* hanesi bileşimi (*composition*) şöyleydi: evin sahibi erkek; karısı ya da kartları; evli olmayan oğulları ve kızları; kız kardeşlerinin bluğa ermiş oğullarından birkaçı; kendi kızıyla evlenmiş bir kız kardeş oğlu ve bu çiftin çocukları, v.s. Bu durumda, çekirdek ailelerin, hem "ana-baba ve kız çocuk" hem de "dayı-yeğen" ilişkisine göre birleşmeleri sözkonusudur. Ama çoğu kez, *Haidalar* dışında bu tip ailenin görüldüğü diğer topluluklarda yeğen, dayı kızı ile evlenmediği için, çekirdek aileler arası bağ sadece "dayı-yeğen" ilişkisine dayanmaktaydı.

Öte yandan sosyologlar, Le Play'in aile tipolojisinin¹³¹ de etkisiyle, geniş aile tiplerini "ataerkil geniş aile" (*patrarchal extended family*), "kök aile" (*stem family*) ve "birleşik aile" (*joint family*)¹³² şeklinde sınıflandırma eğilimi göstermektedirler. Bu sınıflandırmanın ilk ikisinde, esas olarak daha çok sanayi öncesi batı toplumları¹³³, üçüncüsünde de geleneksel Hint toplumu dikkate alınmaktadır.¹³⁴ Bununla beraber, bu tipolojinin belli başlı diğer toplumlar için de geçerli olduğu iddia edilmektedir. Ne var ki, ailedeki otoriteyi ve mirasın geçiş biçimini esas alan bu tipolojiyi, birtakım yanlışlara düşmeden bütün insan topluluklarına uygulamak mümkün değildir.

Burada özellikle, "ataerkil" sözcüğünün kullanımı tartışmaya açıktır; çünkü, bunun kullanımı, bu sözcüğün simetriği kabul edilen "anaerkil" in de kullanımını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, bu iki sözcük, sanki hane içindeki otoritenin sadece baba rolünde (ki o zaman aile "ataerkil" sayılmaktadır), ya da anne rolünde (ki bu durumda aile "anaerkil" olarak tarif edilmektedir) olduğuna dair vaniltıcı bir çağrışımında bulunmaktadır.¹³⁵ Bu yanlış, çoğurlukla, ana soyunun izlendiği

131 Frederic Le Play, *Asırlar İşçileri (Les Ouvriers Européens)* adlı eserinde, ekolojik şartlar yanı sıra mirasın geçiş biçimini de dikkate alan üçlü bir aile tipolojisi vermektedir: "ataerkil aile", "kök aile" ve "kararsız aile". Le Play'in bu konudaki görüşlerinin özeti ve yorumu için bkz. Carl C. Zimmerman ve M.E. Frampton, "Theories of Frederic L. Play", *Class and Family Organization*, ed. Bernard Farber (New York: John Wiley and Sons, Inc., 1966), ss. 14-23.

132 Ülkemizde *joint family* karşılığının "birleşik aile" yerine "bileşik aile" şeklinde yanlış kullanımına daha önce dikkati çekmiştik; bkz. dipnot no. 24.

133 C.C. Zimmerman ve M.E. Frampton, *a.g.m.*, ss. 14-23; C.C. Harris, *a.g.e.*, ss. 82-83.

134 M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, ss. 19-20; Ivan F. Nye ve F.M. Beardso, *a.g.e.*, s. 42.

135 G.P. Murdock, *Social Structure*, s. 34 ve Jack H. Curtis, *Social Psychology* (New York: McGraw-Hill Book Comp., 1969), s. 241.

(*matrilineal*) topluluklarda kadının gücü ve statüsü hakkındadır.¹³⁶ Bu gibi topluluklarda kadın soyunun en yaşlı kadın üyesinin hane başı olduğu bir gerçektir. Ama bu, ailedeki otoritenin tamamıyla bu yaşlı kadında olduğu anlamına gelmemektedir. Ana soyunun izlendiği topluluklardaki aile örgütlenmelerinde kadın soyundan olan erkek akrabaların (erkek kardeşlerin) haneye ilişkin önemli konulara sahip çıktıkları anlaşılmaktadır. Bu da, hanedeki yaşlı kadının "otosite"sinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Örneğin, *Pueblo kızılderiililerinden*¹³⁷ Batı Pueblo'larda, kadının soyunun en yaşlı kadın üyesi hane başı olmakla birlikte, bu toplulukta oldukça önemli bir yeri olan dini törenler, bu kadının en yaşlı erkek kardeşi tarafından yürütülmektedir.¹³⁸ Dolayısıyla "ataerkil" (*patriarchal*) bir aile örgütlenmesindeki babanın otoritesi ile, "anaerkil" (*matriarchal*) bir aile grubundaki kadının otoritesi arasında bir hayli fark vardır.

Öte yandan, antropologlar "ataerkil" olduğu iddia edilen aile tipinde, babanın otoritesinden ziyade, soyun babadan oğula izlenmesinin bu ailenin en başta gelen özelliği olması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu bakımdan antropologların, bu aileyi, aile grubunda baba-oğul bağına verilen önemden dolayı "patriarchal" yerine *patrilineal descent group* yani "baba soyunun izlendiği aile grubu" ifadesi ile tarif etmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Aynı şekilde, antropologlar, kadın soyunun izlendiği aile grupları için de, bu ailedeki kadın tarafı akrabaların önemini belirtmek üzere *matrilineal descent group*, yani "ana soyunun izlendiği aile grubu", ifadesinin kullanımını teklif etmektedirler.¹³⁹ Bununla beraber, "patrilineal" ve "matrilineal" terimlerini, bunların sadece tek soyun izlendiği (*unilinear*) topluluklar için geçerli olması sebebiyle yetersiz bulan antropologlar da vardır. Bunlar, bu iki terimin "soyun iki yönlü-sınırlı izlendiği" (*bilateral*) topluluklar için söz konusu olamayacağı görüşündedirler. Bu bakımdan, yukarıda sözü edilen birtakım yanlışlara yol açmamak ve eksiklikleri başlangıçta bertaraf etmek için, yeryüzü insan topluluklarındaki aile tiplerini karşılaştırmada, yerleşme kurallarını esas alan geniş aile tipolojilerinin dikkate alınması daha uygun görülmüştür.¹⁴⁰ Nitekim, Avrasya ile Amerika kıtasından (Kuzey,

136 R. Piddington, *o.g.e.*, s. 117.

137 Bir vakitler A.B.D.'nin güneybatısında yaşamış olan kızılderiililer.

138 Fred Plog ve Daniel G. Bates, *Cultural Anthropology* (New York: Alfred A. Knopf, 1960), s. 254.

139 aynı eser, s. 215.

140 G.P. Murdock, *Social Structure*, s. 34.

Orta ve Güney Amerika'dan) 46 köy topluluğu üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir araştırmada da Goldschmidt ve Kunkel,¹⁴¹ yerleşme kuralını dikkate alan bir tipolojiyi kullanmışlardır. Bu araştırmacılar, sözlü edilen yörelerdeki geniş aile tiplerini tespit ederken "baba yanı yerleşik kök aile" (*patrilocal stem family*) ile "baba yanı yerleşik birleşik aile" (*patrilocal joint family*) terimlerini kullanmayı daha uygun bulmuşlardır.¹⁴² Burada, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından "kök aile" ile "birleşik aile" ifadeleri ile ne tür bir aile yapısından söz edildiğine değinmek gerekmektedir.

Kök aile, mümkün olabilen en küçük geniş aile birimidir. Bu aileye örnek olarak ilk akla gelen İrlanda'daki köy aileleridir.¹⁴³ İrlanda'da bir köylü ailesinin sahip olduğu toprak o kadar azdır ki bunun birkaç mirasçı arasında bölünmesinin hiç bir anlamı yoktur. Dolayısıyla evli oğullardan biri, karısı ve çocukları ile birlikte ana-baba yanında kalırken kardeşleri haneden ayrılırlar. Hangi oğlunun yanında kalacağına baba karar verir. Genellikle ilk doğan erkek çocuk seçilir. Baba, diğer oğullarına da onların topraktaki paylarına karşılık bir miktar nakit para verir. Böylece, onların bir başka yere göç ederek ayrı bir hane kurmalarına yardımcı olur. Mirasa konan en büyük erkek çocuk da, zamanı gelince, kendi oğulları arasından aynı şekilde bir tercih yaparak malın bölünmeden bir kuşaktan diğerine geçmesini sağlayacaktır. Bu bakımdan böyle bir aile grubunun, kan bağı yanı sıra ekonomik çıkarları da gözetildiği belirtilmektedir.¹⁴⁴

Birleşik aile ise, kök ailenin tersine, bütün kaynakların birleştirildiği bir aile örgütlenmesidir.¹⁴⁵ Geleneksel Hint ailesinin¹⁴⁶ tipik bir örnek olarak gösterildiği bu aile tipinde ortak bir ikametgah; ortak mülk; ortak bütçe; ortak mutfak ve yemek yeri ile ailenin koruyucusu olarak kabul edilen tanrı ya da tanrılara ortaklaşa inanç söz

141 Walter Goldschmidt ve E.J. Kunkel, "The Structure of the Peasant Family", *American Anthropologist*, 73, 4, August 1971, ss. 1058-1076.

142 aynı eser, s. 1062; araştırmacılar bu aile tiplerinin Avrupa'nın Akdeniz kıyılarında (güney İspanya ve güney İtalya gibi) ve Latin Amerika ülkelerinde görülmediğini tespit etmişlerdir; buralarda, iki taraflı mirasın geçtiği bir çekirdek aile türünün varlığı dikkati çekmiştir.

143 Bu aile tipinin ayrıntıları için bkz. Alexander J. Humphreys, "The Family in Ireland", M.F. Nimkoff, ed., *a.g.e.*, ss. 232-258.

144 Ivan F.Nye ve F.M. Berardo, *a.g.e.*, ss. 41-42.

145 aynı eser, s. 42; M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, s. 20.

146 Geleneksel Hint ailesi için bkz. M.S. Gore "The Traditional Indian Family", M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, ss. 209-231.

konusudur.¹⁴⁷ Bu ailedeki erkekler arasında bir kan bağı vardır. Ama hanenin bileşimi, hayatın çeşitli devrelerinde değişik biçimlere girmektedir. Şöyle ki, önce ana-baba ailesi, oğulların evlenmesiyle, bunların eşlerinin ve çocuklarının hane halkı sayısında artışa yol açması sonucu, genişler. Ana-baba ölünce, bu evli erkek kardeşler kendi "evlilikle kurulan aile"leri dışında hanede bulunan her iki cinsten kardeşleriyle birlikte bir süre mevcut sistemi yürütürler. Bu küçük kardeşlerin gerekli eğitimi görüp evlenmeleriyle, var olan aile düzeninde çözülme başlar; mülk bölünür ve kardeşlerden her biri kendi hanelerini kurmak üzere dağılırlar. Bu aşamadaki aile düzeni, batı toplumlarındaki çekirdek aileler gibidir. Ama zamanla, erkek kardeşlerin oğulları evlenmeye başlayınca, erkek kardeşlerin kurdukları hanelerin her biri tekrar birleşik ailenin ilk aşamasına girer; bu sistem böylece sürüp gider. Bu aile örgütlenmesi ortaklaşa yaşamayı öngörmektedir. Aile üyeleri arasında karşılıklı yardımlaşma ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi zorunluluğu vardır. Hanenin bağımsız çekirdek ailelere dönüştüğü aşamada bile, ihtiyaç olduğunda, erkek kardeşler bu yükümlülüklerini yerine getirmeye devam ederler.¹⁴⁸

Bu arada, sırası gelmişken, ülkemizin daha çok kırsal kesiminde görülen geniş aile tipi ile ilgili bir duruma değinmek istiyoruz. Türkiye'deki sosyal bilimcilerin (antropologlar dahil olmak üzere), bizdeki geniş aile tipi için çeşitli ifadeler kullandıkları dikkati çekmektedir; "ataerkil geniş aile"; "geniş aile"; "geleneksel aile"; "geleneksel geniş aile"; "köy ailesi"; "büyük aile"¹⁴⁹ gibi terimler bunların en yaygın olarak kullanılanlarıdır. Hatta, oldukça farklı bir yorumla, "bağlaşıp aile" diye bir aile tipinden de söz edilmektedir.¹⁵⁰ Oysa A. Eserpek'in,

147 M.F. Nimkoff, *a.g.e.*, s. 20.

148 Ivan F.Nye ve F.M. Berardo, *a.g.e.*, ss. 42-43.

149 Birsen Gökçe aile tiplerini, biri otocite ölçütüne göre (yani, "ana ailesi" ve "baba ailesi"), diğeri de hane halkı ölçütüne göre (yani, "büyük aile" ve küçük aile") olmak üzere iki grupta incelemeyi uygun görmektedir. Gökçe, "birleşik" (*joint* sözcüğünü düğünlerdeki karşılığı olarak kullanmaktadır) ve "kök" ailelerin "büyük aile"nin türleri olduğunu belirtmektedir (bkz. Birsen Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1-2, Mart-Ekim 1976, ss. 46-67.

150 Yakut Seocer'e göre, Türkiye'de, "çekirdek", "arı tip (geçiş tipi)", "bileşik" ve "kök" aileler dışında bir de "bağlaşıp" aileler vardır. Bağlaşıp aile, "birleşik" ailenin çözülmesiyle ortaya çıkmaktadır; yani, evli erkek kardeşlerden her biri, kendi evli çocuklarıyla birlikte "işletme bürünlüğünü bozarak", aileden ayrılmakta ve yeni bir sosyal birim olan "bağlaşıp aile"yi oluşturmaktadır. Seocer, bu ailenin ülkemizde "ataerkil geniş aile" olarak adlandırıldığını da belirtmektedir; (bkz. Yakut Seocer, *Türkiye'de Kentleşme* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. No: 345, 1979), ss. 333-340.

P. Worsley'e dayanarak, bu konuda daha dikkatli davrandığı anlaşılmaktadır. Eserpek, Türkiye'deki "geniş" aile tipinin çoğunlukla *joint family*¹⁵¹ özellikleri gösterdiğine ve bu ailenin ayrıca "patrilokal bir sosyal grup" olduğuna dikkati çekmektedir.¹⁵² Diğer bir deyişle Eserpek, "patrilokal birleşik aile"den söz etmektedir. Şahsımızın da katıldığı bu görüş,¹⁵³ Goldschmidt ve Kunkel'in araştırmasında destek bulmaktadır. Bu araştırmanın kapsamına giren 46 köy topluluğu arasında Türkiye de vardır. Araştırmacılar, ülkemizin kırsal kesiminde görülen "geniş" aile tipini, *patrilocal joint family*, yani "baba yanı yerleşik birleşik aile" tipi olarak belirlemişlerdir. Buna göre, oğulların hepsi, evlilikten sonra da ana-baba ailesi yanında ikamet etmeye devam etmektedirler. Ayrıca bu araştırmada, aile malı olan toprağın devri konusunda da, ülkemizin kırsal alanında *patrilineal partible inheritance*, yani "baba soyunu izleyen bölünebilir miras" kültür kalıbının geçerli olduğu ileri sürülmektedir. Bu sistemde, bütün oğullar mirasa ortak; toprağı bir müddet birlikte işlerler. Ama, yine de toprak, eninde sonunda, bu mirasçılar arasında bölünmektedir.¹⁵⁴ E. Kongar, bu bölünmeyle birlikte görülen kente göç olgusuna rağmen, "köyde kalanların işleyebilecekleri büyüklükte bir toprağın korunmasına çalışıldığı"nı¹⁵⁵ belirtmektedir. Kaldı ki, kırsal alanda ayrı çatı altında yaşayan çekirdek aileler bile,

"... kaynaklarını bir araya getirerek birbirlerini destekleme eğilimine sahiptirler. Yeni evlenen gençler genellikle, kocanın ana-babasına çok yakın bir yere taşınırlar. Böylece, ayrı çatılar altında yaşamakla birlikte, kırsal alanda, akraba-

151 Eserpek, ülkemizde yerleşmiş gibi görünen, *joint* sözcüğünün yanlış Türkçe karşılığına uyarak, "birleşik" terimini kullanmaktadır.

152 A. Eserpek, *a.g.e.*, s. 73.

153 Sosyoloji eğitimi gördüğümüz bir dönemde kaleme aldığımız ve ancak yıllar sonra yayımlama imkânı bulabildiğimiz bir çalışmamızda ("Türkiye, İran ve Pakistan'da Geleneksel Köy Ailesinin Özellikleri", *Antropoloji*, sayı 10, 1982, ss. 63-73) "ataerkill geniş aile"den söz etmekteyiz. Daha sonra, Antropoloji alanına kaydiktan sonra yaptığımız incelemeler bizi, Goldschmidt ve Kunkel'in bulgularını benimsemeye itmişti. Bugün için, Türkiye'de görülen "geniş" aile tipinin "patrilokal birleşik aile" olduğunu kabul etmekteyiz.

154 W. Goldschmidt ve E.J. Kunkel, *a.g.m.*, s. 1062 ve s. 1072; araştırmacıların Paul Stirling'in (İngilizce yayımlanan) Kayseri köyleri hakkındaki araştırmalarını dikkate almış oldukları anlaşılmaktadır. Oysa Stirling yanı sıra, aşağı yukarı aynı yıllarda, Nermin Erdentug da, Hal köyünde (Elazığ) yaptığı araştırmada, Goldschmidt ve Kunkel'in ifadelerini kullanmamakla beraber, aynı özelliklere dikkati çekmektedir; bkz. *Hal Köyünün Etnolojik Tarihçesi* (Ankara: A.Ü. Eđ.Fak.Yay. No: 48, 1975), ss. 42-43.

155 Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (İst.: Remzi Kitabevi, 1981), s. 370.

lar ekonomik ve toplumsal bir birlik olma niteliğini sürdürürler. Kimi durumlarda, gençler, yaşlandıkları için çalışamayacak duruma gelmiş büyüklerin bakımını da üstlenirler".¹⁵⁶

Göç edilen kentlerde de durum pek farklı değildir. Ekonomik şartlar, kaynakların ortaklaşa kullanımını ve yaşlı ana veya babanın ya da kardeşin bakımını gerektirebilmektedir.¹⁵⁷ Dolayısıyla evli oğulun, ana-baba hanesine "komşu" (alt veya üst kat ya da bitişik konut şeklinde) bir yerde ev açması imkân dahilindedir. Ama, böyle bir durumda bile evli çiftin, ancak yatmadan yatmaya kendi evlerine çekildikleri tespit edilmiştir.¹⁵⁸

ÖZET VE SONUÇ

Bu çalışmada, "aile yapısı" ve "ailenin fonksiyonu" ölçütleri kullanılarak bir aile tipolojisi geliştirilmiştir. Buna göre, çeşitli insan topluluklarındaki aile tiplerinin, biri *çekirdek aile*, diğeri de *ailenin bileşik tipleri* olmak üzere iki ana kategoride incelemek mümkündür. Çağdaş toplumlarda, ana-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailede, karı-koca ilişkisi önemlidir; bu açıdan, bu aileye "evlilik ailesi" de denilebilmektedir. Oysa geleneksel ve ilkel toplumların hayat tarzlarında bu tür evlilik birlikleri o kadar önemli bir yer işgal etmezler. Bu gibi toplumlarda, çoğunlukla, daha karmaşık aile gruplaşmaları görülmektedir. Murdock, bu daha geniş birimleri "ailenin bileşik tipleri" şeklinde ifade ederek bunları, biri *poligam aile* diğeri de "kandaş aile" ya da *geniş aile* olmak üzere iki grupta incelemeyi uygun bulmaktadır.

Ailenin bileşik tiplerinin, buldukları topluluklarda, çağdaş toplumdaki çekirdek aileye özgü, hatta ondan daha da fazla, önemli bir konumları vardır. Özellikle küçük köy toplulukları ve ilkel toplumlar gibi küçük yerel gruplarda akrabalık (ve de klan üyeliği) oldukça önemli bir kurumdur. Bu tür insan topluluklarında kişi, topluluktaki bütün bireylerle şu veya bu şekilde akrabadır. Bu akrabalık, ya da ortak bir atadan geldiği inancı (yani kalan üyeliği) sonucu oluşabilmekte, ya da, soyun izlenmesine ilişkin kurallara uygun olarak ortaya çıkan belirli bir akrabalık sistemine göre olabilmektedir. Daha doğrusu, bileşik aile tiplerinin ortaya çıkmasında

¹⁵⁶ aynı yer.

¹⁵⁷ Nephin Saran, *Köylere* (İstanbul: İ.Ü. Ed. Fak. Yay. No. 3222, 1984), ss. 151-159.

¹⁵⁸ Aygen Erdentuğ, *Bazı Pasak İpliği Sanayisindeki Bir Fabrikada Çalışan Bir Grup Kadın İşçilerin Fabrika İçi ve Ailesiyle Olan Sosyal İlişkileri* (Hacettepe Üniversitesi, basılmamış doktora tezi, Ankara, 1980), ss. 266-269.

etkin olan pek çok faktör, aynı zamanda, kişinin akrabalarını da tayin etmektedir. Ailenin bileşik tiplerinin oluşumunda ise, ekolojik şartlar, topluma özgü bazı özel sosyo-kültürel şartlar, mirasın geçiş biçimi, soyun izlenmesine ilişkin kurallar ve yerleşme kuralları gibi faktörlerin önemli bir yeri vardır.

Bu durumda, sosyo-kültürel faktörlerin, en az biyolojik faktörler kadar ailenin meydana gelmesinde, önemli rolleri olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, aile, Linton'un da belirttiği üzere, bir primat¹⁵⁸ üreme-çoğalma birimi halinde biyolojik bir olgu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁹ Bununla beraber, temelde benzer biyolojik ihtiyaçlar ya da faktörler söz konusu olmasına rağmen, insan türünün oluşturduğu topluluklarda çeşitli aile şekillenmeleri görebilmekteyiz. Her toplum, bünyesindeki aile birimine belirli fonksiyonlar yüklemiştir; bunlar çoğunlukla biyolojik fonksiyonların bir türevidir. Ama bu gibi fonksiyonlar, sosyal tanıma ve tasvip olmaksızın aile kalıbının (*family pattern*) bir parçası haline dönüşmemektedirler. Bu bakımdan, her topluluğun kültür kalıplarının tamamıyla kendisine özgü olması sebebiyle, aileyi oluşturan insanların sayısında ve aile örgütlenmelerinin fonksiyonlarında topluluktan topluluğa belirgin farklılıklar vardır. Dolayısıyla, toplum ve kültür incelemelerine ilgi duyan kişiler, aile birimlerinin toplumdan topluma niçin farklı olduklarını, ancak bu sosyal grupların gördükleri kültürlerin çeşitli yönlerini de dikkate aldıkları zaman anlayabileceklerdir.

Öte yandan, kültürler arası karşılaştırmalı çalışmalarda, aileyi oluşturan "evlilik" ve "ana-babalık" gibi iki unsurun analizinde de dikkatli olmak gerekmektedir. Ana-babalık, genellikle, çocukların ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyalleştirilmesidir. Ama evliliğin, bütün insan topluluklarını kapsayacak bir biçimde istisnasız bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Bir diğer deyişle, evliliği oluşturan temel unsurlar olarak bilinen, birlikte oturma, cinsel ilişkide bulunma ve karı-koca arası ekonomik işbirliği gibi ölçütlerin kültürler arası karşılaştırmalarda yeterli olmadığı görülmektedir.¹⁶⁰ Bunların yerine, kadın ve erkeğin birliği dışında, çocukların meşruluğunu da vurgulayan bir evlilik tanımı teklif edilmektedir. Böylece, evliliğin bili-

158 İnsan, omurgalı ve memeli hayvanlar dünyasının, "primat" (*primate*) adı verilen bir türün son örneğidir; bu konu için bkz. Şevket Aziz Karasu, *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, I. Cilt, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1946), ss. 68-76.

159 Ralph Linton, *The Study of Man*, ss. 152-154.

160 M.F. Nimkoff, *o.g.e.*, s. 16.

nen tanımları dışında kalan istisnai durumları da dikkate almak imkanı doğacaktır.¹⁶¹ Zira, bir toplulukta ne tür bir örgütlenme olursa olsun, doğan çocuk, mutlaka o topluluk tarafından, ya bir kadının ya da bir erkeğin veya ikisinin birden çocuğu olarak kabul görmekte ve bunu teyid edici birtakım ritler uygulanmaktadır. Bu açıdan, bazı topluluklarda *de facto* koca ve baba olmasa bile, en azından "törenele oluşan", veya "sembolik" ya da "sosyal" bir "koca" ve "baba" bulunabilmektedir. Bu da, o toplulukta, "koca-baba" rolü ile kadın ve çocuklar arasında az da olsa bir ilişkinin tanındığının¹⁶² bir göstergesidir. Konuya bu açıdan bakılması halinde ailenin evrenselliği tartışması daha başka bir anlam kazanmaktadır.

Bu arada, evlilik kurallarıyla ilgili olarak, "ideal olan" ile "gerçekte uygulanan" arasındaki ayrıma dikkati çekmek gerekmektedir. Antropologlar, bir toplumu "monogam", "poligam" ya da "polijen" veya "poliandri toplumu" diye tespit ettiklerinde "ideal olan" dan söz etmektedirler. Şöyle ki, monogam kültürlerde monogami ideal evlilik tipidir; bu toplumlarda başka türlü bir evliliğe ne görenekler ne de kanunlar izin vermediğinden, çoğunlukla görülen evlilik tipi monogamidir. Oysa, poligam toplumlarda gerçek evlilik biçimleri, o toplumda uygun görülen evliliğe ilişkin ideal kalıplardan çeşitli sebeplerle sapma gösterebilmektedir. Sözügelisi, "polijen" olarak belirlenen bir toplumda, uygulamada, "ideal olan" polijeni'nin azınlıkta kaldığını görmekteyiz.¹⁶³ Genellikle polijeni göreneği ile birlikte görülen "başlık parası"nın temini, bu ideal kuralın bütün toplum düzeyinde uygulanmasını engelleyen faktörlerin başında gelmektedir.¹⁶⁴ Öte yandan, polijen bir toplulukta poliandri'yi, poliandri toplumunda da polijeni'yi görmek mümkündür. Bu ikinci duruma örnek olarak, daha önce değinilen *Todalar* verilebilir. Bu toplulukta, İngiliz hakimiyeti ile birlikte kız çocuklarının ödürülmesi yasağının uygulanması sonucu cinsler arası doğal denge sağlanmıştı. Ama, bu topluluğun evlilik göreneklerinde hükümetin beklentisi (yani monogami) doğrultusunda bir gelişme olmamıştır. Zira, erkek kardeşler, tek kadın yerine bu sefer birden fazla kadınla evlenmeye başlamışlardı. Böylece, temelde poliandri toplumu olmakla beraber, polijeni'ye de kayan bir "polijeni-poliandri" uygulaması ortaya çıkmıştır.¹⁶⁵ Bu durum, aynı za-

161 E. Kathleen Gough, "Is The Family Universal? The Nayar Case", *The Family*, Norman W. Bell ve Ezra F. Vogel, eds. (Glencoe: The Free Press, 1963), ss. 76-78.

162 Norman W. Bell ve Ezra F. Vogel, *a.g.e.*, s. 76.

163 F.M. Nimkoff *a.g.e.*, ss. 18-19

164 R. Piddington, *a.g.e.*, s. 112.

165 C. Lévi-Strauss, *a.g.m.*, ss. 53-54.

manda, bir sosyo-kültürel olgunun hiç bir zaman tek bir faktöre bağlanamayacağını gösteren tipik bir örnektir. Eğer *Todalardaki* poliandri'nin sebebi bu toplulukta kız çocuk öldürme adedi idiyse, cinsler arası doğal denge sağlanır sağlanmaz niçin polijeni'yi bir kayış olmuştur? Bunun cevabını, hiç şüphesiz, bu topluluğun kültürünün başka yönlerinde aramak gerekmektedir. Bu ise, tartışılan konunun kapsamı dışında kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkayan, Taylan. *Göç ve Değişme*. İstanbul: İ. Ü. Edeb. Fak. Yay. No: 2573, 1979.
- Bell, Norman ve Rogel, Ezra F. *A Modern Introduction to the Family*. Glencoe: The Free Press, 1963.
- Curtis, Jack H. *Social Psychology*. New York: McGraw Hill Book Company, Inc., 1960.
- Edwards, John N., Ed. *The Family and Change*. New York: Alfred A. Knopf, 1969.
- Engels, Frederick. *The Origin of the Family, Private Property and the State*. New York: Pathfinder Press, 1975.
- Erdentuğ, Aygen. *Bursa Pamuk İpliği Sanayisindeki Bir Fabrikada Çalışan Bir Grup Kadının İşçinin Fabrika İçi ve Aileyle Olan Sosyal İlişkileri*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1980 (basılmamış doktora tezi).
- . "Türkiye, İran ve Pakistan'da Geleneksel Köy Ailesinin Özellikleri." *A. Ü. D. T. C. F. Antropoloji Dergisi*, sayı 10, 1982, ss. 63-73.
- . "Suç Kavramının Kültür Farklılığı Açısından Değerlendirilmesi." *A. Ü. D. T. C. F. Antropoloji Dergisi*, sayı 10, 1982, ss. 75-84; ve devamı: sayı 11, 1982, ss. 145-180.
- Erdentuğ, Nermin. *Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) İncelemeler*. Ankara: A. Ü. Eğitim Fak. Yay. No: 29, 1972.
- . *Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki* (3. baskı). Ankara: A. Ü. Eğitim Fak. Yay. No: 48, 1975.

- Eserpek, Altan. *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme: Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Ankara: A. Ü. Eğitim Fak. Yay. No: 76, 1979.
- Frazier, E. Franklin. "The Negro Family." *The Family: Its Function and Destiny*, ss. 142-158. Ruth N. Anshen, ed. New York: Harper and Brothers Pub., 1949.
- Goldschmidt, Walter ve Kunkel, E. Jacobson. "The Structure of the Peasant Family." *American Anthropologist*, 73, 4, Aug. 1971, ss. 1058-1076.
- Gore, M. S. "The Traditional Indian Family." *Comparative Family Systems*, ss. 209-231. M. F. Nimkoff, ed. Boston: Houghton Mifflin Comp., 1965.
- Gough, E. Kathleen. "Nayar: Central Kerala." *Matrilineal Kinship*, ss. 298-384. David Schneider ve E. K. Gough, eds. Berkeley: University of California Press, 1961.
- . "Is the Family Universal? The Nayar Case." *A Modern Introduction to the Family*, ss. 76-92. Norman Bell ve E. F. Vogel, eds. Glencoe: The Free Press, 1963.
- Gökçe, Birsan. "Aile ve Aile Tipleri Üzerinde Bir İnceleme." *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1-2, Mart-Ekim 1976, ss. 46-67.
- Greenfield, Sidney M. "Industrialization and the Family in Sociological Theory." *Kinship and Family Organization*, ss. 408-417. Bernard Farber, ed. New York: John Wiley and Sons, Inc., 1966.
- Glüvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür: Antropoloji'ye Giriş*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay. No: G-1, 1972.
- Harris, C. C. *The Family*. London: George Allen and Unwin Ltd., 1972.
- H. H. H. Prince Peter of Greece and Denmark, "The Tibetan Family System." *Comparative Family Systems*, ss. 192-208. M. F. Nimkoff, ed. Boston: Houghton Mifflin Comp., 1965.
- Humphreys, Alexander. "The Family in Ireland." *Comparative Family Systems*, ss. 232-258. M. F. Nimkoff, ed. Boston: Houghton Mifflin Comp., 1965.
- Kansu, Şevket Aziz. *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1946.

- Kongar, Emre. *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. 4. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981.
- Leslie, Gerald R. *The Family in Social Context*. New York: Oxford University Press, 1967.
- Lévi-Strauss, Claude. "The Family." *Family in Transition*. ss. 50-72. A. S. Skolnick ve J. H. Skolnick, eds. Boston: Little, Brown and Co., 1971.
- Linton, Ralph. *The Study of Man*. Student's Edition. New York: D. Appleton-Century Company, 1936.
- . "The Natural History of the Family." *The Family: Its Function and Destiny*, ss. 18-38. Ruth N. Anshen, ed. New York: Harper and Brothers Pub., 1949.
- . "Marquesan Culture." *The Individual and His Society: The Psychodynamics of Primitive Social Organization*, ss. 137-196. Abram Kardiner. New York: Columbia Univ. Press, 1955.
- Meneher, Joan P. "The Nayars of South Malabar." *Comparative Family Systems*, ss. 163-191. M. F. Nimkoff, ed. Boston: Houghton Mifflin Comp., 1965.
- Mitchell, G. Duncan. *A Dictionary of Sociology*. London: Routledge and Kegan Paul, 1968.
- Morgan, Henry L. *Ancient Society: or Researches in the Line of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*, New York, 1877.
- Murdock, George P. *Social Structure*. New York: The MacMillan Comp., 1949
- Nimkoff, M. F., ed. *Comparative Family Systems*. Boston: Houghton Mifflin Comp., 1965.
- Nye, F. Ivan ve Berardo, Felix M. *The Family: Its Structure and Interaction*. New York: The MacMillan Comp., 1973.
- Ogburn, W. F. ve Nimkoff, M. F. *Technology and the Changing Family*. Cambridge, Massachusetts: Houghton Mifflin Co., 1955.
- Parsons, Talcott. "The Social Structure of the Family." *The Family: Its Function and Destiny*, ss. 173-201. Ruth N. Anshen, ed. New York: Harper and Brothers Pub., 1949.

- Piddington, Ralph. *An Introduction to Social Anthropology*. Edinburgh: Oliver and Boyd, 1950.
- Plog, Fred ve Bates, Daniel G. *Cultural Anthropology*. New York: Alfred A. Knopf, 1980.
- Saran, Nefhan. *Köylerimiz*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. 3222. 1984.
- Sencer, Yakut. *Türkiye'de Kentleşme: Bir Toplumsal Değişme Süreci*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. No: 345, 1979.
- Service, Elman R. *The Hunters*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1966.
- Talmon, Yonina, "The Family in Revolutionary Movement- The Case of the Kibbutz in Israel." *Comparative Family Systems*, ss. 269-286. M. F. Nimkoff, ed. Boston: Houghton Mifflin Comp., 1965.
- Timur, Serim. *Türkiye'de Aile Yapısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay. No: D-15, 1972.
- Zimmerman, Carle C. ve Frampton, Merle F. "Theories of Frederic Le Play." *Kinship and Family Organizations*, ss. 14-23. Bernard Farber, ed. New York: John Wiley and Sons, Inc., 1966.